Trabzon İlahiyat Dergisi
Trabzon Theology Journal
ISSN 2651-4559 | e-ISSN 2651-4567
TİD, cilt / volume: 8, sayı / issue: 2
(Güz /Autumn 2021): 259 - 296

Abdullah b. Abbas ve Râgıb el-İsfahânî'nin Garîbü'l-Kur'ân'a Katkılarına Mukayeseli Bir Bakış (İbn Abbas'ın *Garîbü'l-Kur'ân*'ları ve İsfahânî'nin *el-Müfredât*'ı Bağlamında)

Comparative Look at the Contributions of Abdullāh b. Abbas and Rağhib al-Işfahānī to the Gharīb al-Qur'ān (In the Context of Ibn Abbas's *Gharīb al-Qur'ān* and İsfahānī's *al-Mufredāt*)

Bayram Aktaş
Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr., Presidency of Religious Affairs
Ankara/Turkey
e-mail: bayramaktas79@hotmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/ 0000-0002-6705-1166
DOI: 10.33718/tid.1000675

Makale Bilgisi / Article Information
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 25 Eylül / September 2021
Kabul Tarihi / Date Accepted: 29 Kasım / November 2021
Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / June 2021
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Bayram Aktaş, "Abdullah b. Abbas ve Râgıb el-İsfahânî'nin Garîbü'l-Kur'ân'a Katkılarına Mukayeseli Bir Bakış (İbn Abbas'ın Garîbü'l-Kur'ân'ları ve İsfahânî'nin el-Müfredât'ı Bağlamında)", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 8/2 (Güz 2021): 259 - 296

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: http://dergipark.gov.tr/tid
mailto: trabzonilahiyatdergisi@gmail.com

Copyright © Published by Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
Trabzon University, Faculty of Teology,
Trabzon, 61080 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Bayram Aktaş

Abdullah b. Abbas ve Râgıb el-İsfahânî'nin Garîbü'l-Kur'ân'a Katkılarına Mukayeseli Bir Bakış (İbn Abbas'ın *Garîbü'l-Kur'ân*'ları ve İsfahânî'nin *el-Müfredât*'ı Bağlamında)

Öz

Garîbü'l-Kur'ân, âyetlerdeki anlamı izaha muhtaç kelimeleri konu edinen Kur'ân ilimlerinde bir bilgi alanıdır. Bu ilmin temelini atarak ilk mümessili olan kişi, bilgin sahâbî Abdullah b. Abbas'tır (ö. 68/687-88). En seçkin eseri ortaya koyarak doruk noktasına taşıyan kişi ise Râgıb el-İsfahânî'dir (ö. 502/1108-1109). Makalede, iki müfessirin eserleri çerçevesinde alana katkıları, garîb kelimeyi açıklarken âyet, hadis, şiir gibi istişhad unsuru olarak kullandıkları yaklaşımları esas alınmak suretiyle ortak ve farklı yönleri mukayeseli olarak tespit edilmeye çalışılacaktır. Böylelikle bidayeti ve yaklaşık beş asır sonraki dönemi bakımından garîbü'l-Kur'ân alanında yaşanan gelişim ve kelimelerin açıklanmasındaki değişim, müşahhas örneklerle ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu vesileyle başlangıçta sayı ve kapsam olarak sınırlı kelimeyi içeren garîbü'l-Kur'ân ilminin ilerleyen süreçte bütün Kur'ân kelimelerini kapsar hale gelmesine yol açan ana etkenlere kısmen temas edilecektir. İbn Abbas ve İsfahânî'yi garîbü'l-Kur'ân çerçevesinde mukayeseli bir biçimde ele alan yönüyle çalışmanın özgün bir nitelik arz ettiği değerlendirilmektedir. Çok sayıda İslâmî ilimler alanında etki ve telîfi bulunan her iki bilginin yalnız garîbü'l-Kur'ân'ları esas alınmak suretiyle çalışmanın kapsamı sınırlandırılmıştır. Konunun özelliği gereği ağırlıklı olarak deskriptif ve mukayeseli tahlil yöntemleri kullanılmıştır.

***Anahtar Kelimeler**: Tefsir, Garîbü'l-Kur'ân, Abdullah b. Abbas, Râgıb el-İsfahânî, Mukayese.*

Comparative Look at the Contributions of Abdullāh b. Abbas and Rağhib al-Iṣfahānī to the Gharīb al-Qur'ān (In the Context of Ibn Abbas's *Gharīb al-Qur'ān* and İsfahānī's *al-Mufredāt*)

Abstract

Gharīb al-Qur'ān is a field of knowledge in the Qur'ānic sciences, which deals with the words whose meanings in the verses need explanation. By laying the foundation, the first representative of this science is Abdullah b. Abbas (d. 68/687-88). By revealing the most outstanding work, the person who reached this science its peak is Raghib al-Iṣfahānī (d. 502/1108-1109) In this article, common and different aspects of both commentators and the explanation styles such as verse, hadith and poetry which they used while explaining the gharib word will be tried to be determined in a comperative way, based on their contributions to the field in line with their works. Thus, in terms of the beginning and the period after 5 centuries, the development in this science and the change in the explanation of the words will be revealed with concrete examples. The main factors that led this science to include all Qur'ānic words over time will be partly mentioned. It is considered that the study has a unique quality in terms of dealing with İbn Abbas and Iṣfahānī in a comparative way within the framework of gharīb al-Qur'ān. The scope of the study is limited grounding only on gharīb al-Qur'ān works of the authors who have influence and writing in many fields. Due to the nature of the subject, mainly descriptive and comparative analysis methods are used.

***Keywords**: Tafsīr, Gharīb al-Qur'ān, Abdullah b. Abbas, Rağhib al-Iṣfahānī, Comparison.*

Giriş

Vahy-i ilâhînin son halkasını teşkil eden Yüce Kur'ân, Hz. Peygamberin lisanıyla kolaylaştırılarak[1] ilk muhatap kitlesinin konuştuğu Arap diliyle inzal edilmiştir.[2] Bununla birlikte âyetlerin tamamı manasının açıklığı yönünden eşit değildir. Bir kısmı rahat bir biçimde anlaşılabilirken bazısını fehmetmek için bir dizi çaba gerekmektedir. Garîb lafızlar ikinci tür kelimelerin muhtevasına girmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'deki kapalı yerleri açıklamak tefsir ilminin temel gayesidir diyebiliriz. Âyetlerin yapı taşını oluşturan Kur'ân kelimelerinin manasının tespiti bu amacın öncelikli ve önemli aşamalarından birini oluşturmaktadır.[3] Nitekim tefsir çalışmalarının ilk örneklerini, anlamı izaha muhtaç lafızları konu edinen garîbü'l-Kur'ân türü eserler teşkil etmektedir. Bu işin öncülüğünü Hz. Peygamber ve sahabenin ileri gelenlerinin eğitiminde yetişen Abdullah b. Abbas yapmış,[4] 5. yüzyıl müelliflerinden Râgıb el-İsfahânî ise türün en güzel örneğini ortaya koyarak bu ilmi zirveye taşımıştır.[5]

Garîbü'l-Kur'ân türü telîfâta bakıldığında bu sahada önemli bir literatürün oluştuğu görülür. Bunların bir kısmı şu an mevcut olmayıp yalnız

---

1 Meryem 19/97, فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَتُنْذِرَ بِهِ قَوْماً لُدّاً, "Biz Kur'an'ı senin dilinle kolay anlaşılır kıldık ki günahtan sakınanları onunla müjdeleyesin ve inatla direnenleri de onunla uyarasın!"; ed-Duhân 44/58, فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ, "Anlayıp düşünsünler diye Kur'an'ı senin dilinde kolaylaştırdık."; el-Kamer 54/17, 22, 32, 40, وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ, "Andolsun ki Kur'an'ı düşünülsün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?"

2 en-Nahl 16/103, وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهٰذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ, "Hiç kuşkusuz, "Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor" dediklerini biliyoruz. Oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancıdır, bunun dili ise açık seçik Arapça'dır."; eş-Şuarâ 26/193-195, نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ., "Şüphesiz bu Kur'an âlemlerin rabbi tarafından indirilmiştir. Onu, senin kalbine uyarıcılardan olasın diye açık bir Arapça ile Rûhulemîn indirmiştir."; ez-Zümer 39/28, قُرْآناً عَرَبِياً غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ, "(Bunu) insanlar Allah'a karşı gelmekten korunsunlar diye Arap diliyle indirdiğimiz çelişkisiz Kur'an'da (yaptık).

3 İsfahânî, *el-Müfredât,* 54.

4 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm,* 5/151; Süyûtî, *el-İtkân,*1/345; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 1/66; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn,* 1/58; et-Tayyâr, *et-Tefsîru'l-lugavî*, 61, 156; Tılıb, *Garîbü'l-Kur'ân,* 36.

5 Zerkeşî ve Süyûtî aynı ifadelerle, *el-Müfredât*'ı garîbü'l-Kur'ân edebiyatının en güzel örneği olarak nitelendirmektedirler. وَمِنْ أَحْسَنِهَا كِتَابُ الْمُفْرَدَاتِ لِلرَّاغِبِ, Zerkeşî, *el-Burhân,* 1/290; Süyûtî, *el-İtkân,* 1/343.

bibliyografya eserlerinde zikredilirken[6] bir kısmı ise günümüze ulaşma şansını yakalamıştır. Garîbü'l-Kur'ân edebiyatının ilk örneklerini, araştırmamıza konu teşkil eden ve ilerleyen satırlarda ayrıntılı şekilde inceleyeceğimiz İbn Abbas'ın eserleri oluşturmuştur.[7] Hicrî beşinci asırda yaşayan İsfahânî'nin zamanına kadar 60 civarında garîbü'l-Kur'ân kitabı kaleme alınmıştır.[8] Zeyd b. Ali b. Hüseyin'in (ö. 122/740) *Tefsîru ġarîbi'l-Ḳur'âni'l-mecîd*'i; Yahya b. Mubârek el-Yezîdî'nin (ö. 237/851) *Garîbu'l-Kur'ân ve Tefsîruh'*u; Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî'nin (ö. 276/889) *Garîbu'l-Kur'ân*'ı; Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî'nin (ö. 330/941) *Garîbu'l-Kur'ân el-Musemmâ bi Nüzhetü'l-ḳulûb*'u bu eserlerin önemlilerinden ve günümüze ulaşarak neşredilenlerinden bazılarıdır. Kelimelerin sıralanması yönüyle ilk harf, yapı yönüyle mushaf tertibinin gözetildiği Sicistânî'nin *Nüzhetü'l-ḳulûb*'u istisna edilirse söz konusu eserlerde sûre âyet tertibi başta olmak üzere kelimelerin ele alınış, açıklanış delil getiriliş gibi çeşitli yönlerden İbn Abbas'ın örnekliği belirgin şekilde gözükmektedir. Bununla beraber ilerleyen zamana paralel olarak eserlerin muhtevaları genişlemiş, ele alınan kelime sayısında ciddi bir artış olmuştur.[9] Netice itibariyle İsfahânî'yle birlikte Kur'ân kelimelerinin tamamı garîbü'l-Kur'ân kapsamına alınarak türevleriyle beraber ayrıntılı şekilde açıklanmıştır.[10]

Makalenin ana amacı her iki müellifin genel olarak tefsir, özel olarak garîbü'l-Kur'ân ilmine katkılarını ortaya koymaktır. Bu amaca ulaşmak için İbn Abbas'ın garîbü'l-Kur'ân sahasındaki *Kitâbu garîbi'l-Kur'ân/ Kitâbu'l-lugât fi'l-Kur'ân, Mesâilu Nâfi b. el-Ezrak ve Tefsîru İbn Abbas el-müsemmâ bi-sahîfeti Ali b Ebî Talha an İbn Abbas fi Tefsîri'l-Kur'ân'il-Kerîm;* Râgıb el-İsfahânî'nin ise *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân* isimli eserleri incelemeye tâbî tutulmuştur. Söz konusu eserlerde yapılan incelemeler neticesinde iki müelif arasındaki yaklaşık beş asırlık süreç içerisinde garîbü'l-Kur'ân ilminde yaşanan değişim ve gelişim tespit edilmeye çalışılmış, aralarındaki farkları somutlaştırmak amacıyla veriler tablolara aktarıl-

6 Örnek olarak bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 37, 53, 54; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân,* 6/11; Kâtib Çelebi, *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, 1/457.

7 Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 1/66; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/58; et-Tayyâr, *et-Tefsîru'l-lugavî*, 61, 156; Tılıb, *Garîbü'l-Kur'ân*, 36

8 Ferhat, *Meâ'cîmu müfredâti'l-Kur'ân*, 10.

9 Aktaş, *Garîbü'l-Kur'ân*, 271-272.

10 Kara, "el-Müfredât".

mıştır.

İbn Abbas ve İsfahânî'nin eserleri özelinde yurt içi ve yurt dışında çeşitli çalışmalar yapılmış[11] olup makalede buralara atıflar yapılacaktır. Ancak bizim çalışmamız her iki müfessirin eserlerini mukayeseli bir biçimde ele alan, zamanla garîb kelime sayısında yaşanan artışa yol açan ana etkenlere değinen, her birinin şahsına münhasır yönlerini kıyas yoluyla değerlendiren ilk çalışma olması yönüyle farklılık arz etmektedir.

Çalışmada İbn Abbas ve İsfahânî'nin garîb kelimeleri âyet, hadis şiir gibi sunum şekillerine odaklanılmış, müelliflerin bu amaçla kullandıkları açıklama şekilleri ve destek aldıkları istişhâd malzemeleri mukayeseli bir biçimde sunulmaya çalışılmıştır. Ancak zikri geçen sunumlar daraltılarak makalemizin kapsamıyla sınırlandırılmıştır. Esasen böyle bir çalışma müstakil bir tez konusu olabilecek niteliktedir. Özellikle İbn Abbas'tan başlanıp İsfahânî'ye kadar geçen beş asırlık sürecin garîbü'l-Kurân yönünden tahlili, her bir asrın önemli temsilcilerinin eserlerini incelemek suretiyle bu alanda yaşanan değişimin tespiti araştırmacılar için oldukça bâkir bir alandır.

Makalenin formatı ise şu şekilde oluşturulmuştur: Öncelikle garîbü'l-Kur'ân'ın sözlük ve terim anlamları üzerinde durulmuş, müelliflerin alana katkısına kısaca değinilmiştir. Devamında ise önce söz konusu eserler muhteva ve tertip, daha sonra açıklama şekilleri açısından mukayese edilerek sonuç kısmıyla bitirilmiştir.

1. Garîbü'l-Kur'ân Hakkında Genel Bilgi

İnsanlardan ayrılmak, uzaklaşmak anlamındaki غَرَبَ - يغْرُبُ - غَرْباً kökünden türeyen غَرِيب kelimesinin aslî anlamı uzaklaşmaktır. Nitekim Hz. Peygamber, "اَمَرَ بِتَغْرِيبِ الزَّانِي سَنَةً اِذَالَمْ يُحْصَنْ, وَهُوَ نَفْيُهُ عَنِ البَلَدِ" evli olmayan zânînin bir yıl tağrîb (تَغْرِيبِ) edilmesini emretmiştir ki o da vatanından uzaklaştırılması demektir."[12] Yurdundan uzakta bulunan kimseye غَرِيب denilir. Yine bir top-

11 İbn Abbas'la ilgili yapılan bazı çalışmalar: Cerrahoğlu, "Tefsirde Ata b. Ebi Rabah"; Ahmed Ali el-Izzî –Taş, *İbn Abbas ve Kur'ân Nassını Anlayışı, İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli;* Bulut, "Kur'an Filolojisine Dâir İbn Abbas'a Nisbet Edilen Üç Eser"; İsfahânî hakkında yapılan bazı çalışmalar: Kara, "Meşhur Ama Az Tanınan Çok Yönlü Bir İlim Adamı: Râgıb el-İsfahânî"; Kara, "Râgıb el-İsfahânî'nin'nin İlmî Mîrâsı"; Ferhat, *Meâcîmu müfredâti'l-Kur'ân.*

12 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1/639. Farklı lafızlarla benzer bir hadis için bk: Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Hudud", 32 (No. 6833).

lumun içindeki yabancı kişi için de aynı lafız kullanılır. Kişi akrabalarının dışında yabancı biriyle evlendiğinde uzaklaştı, yabancılaştı anlamında اِغْتَرَبَ الرَّجُلُ denilir. Anlamı bilinmeyen söze اَلْكَلَامُ الْغَرِيبِ, incitici, keskin dile de لِسَانٌ غَرِيبٌ denilir.[13] İslâm'ın ilk yıllarında Müslümanların sayısının az olduğu gibi sonraki yıllarda da insanların İslâm'dan uzaklaşması sebebiyle müntesiplerinin sayısının azalacağına değinildiği bir hadiste غَرِيبٍ kelimesi "بَدَأَ الاِسلاَمُ غَرِيباً وَسَيَعُودُ كَمَابَدَأَ" ifadesi içerisinde kullanılmıştır.[14] Râgıb el-İsfahânî lafzı: "uzakta bulunan, türleri arasında eşi ve benzeri bulunmayan her şeye garîb denir" şeklinde açıklamaktadır.[15]

Görüldüğü üzere garîb kelimesi uzaklaşmak temel anlamının yanında zamanla yabancılaşmak, bilinmemek, azalmak tek ve nadir olmak anlamlarını da kazanmıştır. Arap dilinde vahşi, şaz, nadir kelimeleri de bu lafza yakın anlamda kullanılmaktadır. Manası kolaylıkla anlaşılmayan söz ve iletişime engel teşkil eden kırıcı üsluplu dil için de garîb lafzı kullanılır olmuştur.[16]

Sahabe döneminden itibaren Kur'ân'daki anlamı kapalı kelimeleri konu edinen garîbü'l-Kur'ân'la ilgili önemli çalışmalar yapılmıştır.[17] Türün ilk örneklerini ortaya koyan Abdullah b. Abbas *Kitâbu'l-lugât fi'l-Kur'ân*' isimli eserini Kureyş dışındaki farklı lehçelerden ve yabancı dillerden gelerek Kur'ân'da yer alan kelimelere tahsis etmiş, ancak garîb kelime örneklerinden oluşan eserde garîb kelimeyle ilgili herhangi bir beyanatta bulunulmamıştır. Sonraki yıllarda bu alanda çok sayıda eser telif edilmekle birlikte uzunca bir dönem garîbü'l-Kur'ân ile ne kastedildiği, garîb kelime kapsamına hangi tür kelimelerin girdiği hususunda bir açıklama yapılmamıştır. Yine bu alanda telîfâtı bulunan müellifler, eserlerinde yer verdikleri garîb kelimelerle ilgili herhangi bir kıstas ortaya koymayarak, Kur'ân kelimelerindeki garîbliği zaman ve kişiye göre değişen bir olgu olarak kabul etmişlerdir. Bu durum zamanla İsfahânî'nin *el-Müfredât*'ında görüldüğü üzere Kur'ân'daki bütün kelimelerin garîb kelime kapsamında değerlendirilmesine yol açmış, son tahlilde sınırlı sayıda kelimeyi içeren

13 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1/638-643.

14 Münzirî, *Muhtasaru Sahîh-i Müslim*, "Îman", 50 (No. 72); İsfahânî, *el-Müfredât,* 604; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab,* 1/639.

15 İsfahânî, *el-Müfredât*, 604.

16 Tahânevî, *Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn,* 2/1250; Elmalı - Arslan, "Garîb", 13/374.

17 Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 1/64; Gümüş, "Garîbü'l-Kur'ân Tefsirinin Doğuşu", 12; Aydın, *Filolojik Tefsirin Doğuşu*, 68; Bulut, "Kur'ân Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı, 394.

garîbü'l-Kur'ân'lar,[18] Kur'ân'ın bütün lafızlarını ihtiva eder hale gelmişlerdir.[19]

Tespitlerimize göre garîb kelimelerin anlamıyla ilgili ilk ıstılâhî tanımı ortaya koyan kişi X. yüzyıl lügat ve hadis âlimlerinden Süleyman el-Hattâbî'dir (ö. 388/998). Hattâbî, garîb lafzı "ailesinden kopuk, vatanından uzakta olan insanlar misali anlaşılmaktan uzak, manası gizli lafızlardır" şeklinde açıklamıştır.[20] XIV. yüzyıl dil ve tefsir âlimlerden Ebû Hayyân (ö. 745/1344) ise garîbü'l-Kur'ân edebiyatı içerisinde garîb kelime tanımına yer verilen ilk eser olan *Tuḥfetü'l-erîb bimâ fi'l-Ḳur'ân mine'l-ġarîb*'inde garîb kelimeyi şu şekilde izah etmektedir:

> "Şerefli olan Kur'ân'ın lafızları iki kısma ayrılır. İlk kısmı, gök (اَلسَّمَاء), yer (اَلْاَرْضُ), üst (فَوْق), alt (تَحْت) kelimeleri gibi toplumda eğitimli, eğitimsiz, normal ve seçkin herkesin anlamını bildiği kelimelerdir. Diğer kısmı ise ancak Arap dilinde engin bilgi sahiplerinin bileceği ve bu alanda fazlaca eserin ortaya konulup garîbü'l-Kur'ân diye isimlendirdikleri lafızlardır."[21]

Yukarıda yer verdiğimiz açıklama ve ortaya konulan tanımlarda görüldüğü üzere klasik kaynaklarda garîb kelime ve garîbü'l-Kur'ân'ın muhtevasıyla ilgili sınırları belirgin, net bir tarif yapıl(a)mamış, bunun yerine garîb kelimenin kişiye göre değişen izafi yapısı ön plana çıkarılmıştır. Eserler Abdullah b. Abbas'ın ortaya koyduğu minval üzere garîb kelime örneklerinden teşekkül etmiştir.

Son dönemlerde ise önceki tanımların izafi yapısının yanında garîb kelimeyi müşahhas hâle getiren belirgin tanımlar da görülmeye başlanmıştır. Örneğin XX. yüzyıl edip ve şairlerinden Mısırlı Mustafa Sâdık er-Râfiî (1881-1937), Arap dil ürünleri ve Kur'ân'ın icazını konu edindiği eserinde "Kureyş dışı lehçeler ve yabancı dillerden geçen kelimeler sebebiyle garîb kelime olgusunun tezahür ettiğini" ifade etmektedir."[22] Halit Abdurrahman el-Akk, garîb lafızlar için müstakil bir başlık açtığı tefsir

---

18 İbn Abbas'ın *Kitâbu'l-lugât*'ında yer alan garîb kelime sayısı 340 civarındadır. İbn Abbas, *Kitâbu'l-lugât* 20-55; Mustafa Sâdık er-Râfiî, Kur'ân'daki garîb kelime sayısının 700 olduğunu belirtmektedir. er-Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-'Arab,* 405.

19 Garîbü'l-Kur'ân'ların dönüşüm süreci için bk. Aktaş, "Garîbü'l-Kur'ân", 218-246.

20 اَلْغَرِيبُ مِنَ الْكَلَامِ اِنَّمَا هُوَ الْغَامِضُ الْبَعِيدُ مِنَ الْفَهْمِ كَالْغَرِيبِ مِنَ النَّاس اِنَّما هُوَ الْبَعِيدُ عَنِ الْوَطَنِ الْمُنْقَطِعُ عَنِ الاَهْلِ, Hattâbî, *Garîbü'l-hadîs*, 1/70; Ebû Hayyân, *Tuḥfetü'l-erîb,* 21.

21 Ebû Hayyân, *Tuḥfetü'l-erîb*, 40.

22 Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-'Arab,* 405-406.

usulü türündeki eserinde konuyu er-Râfiî'den istifade ederek ele almış o da aynı şekilde kelimedeki garîbliği, anlam kapalılığıyla beraber farklı lehçe ve yabancı dillerden geçen lafızların ortaya çıkardığına işaret etmiştir.[23]

Ülkemizde yapılan çalışmalara baktığımızda Ömer Nasuhi Bilmen (1883-1971), *Büyük Tefsir Tarihi*'nde lehçe ve yabancı dillere de değinerek garîbü'l-Kur'ân ilmi, garîb kelime ve garîbu'l-Kur'ân tefsirleriyle ilgili çeşitli tanımlar yapmıştır. Bilmen'e göre zor anlaşılan, çeşitli Arap lehçelerinden ve yabancı dillerden gelerek Kur'ân'da yer alan lafızlar garîbü'l-Kur'ân ilminin çalışma alanını teşkil etmektedir.[24] Yine Türkiye'de garîbü'l-Kur'ân mevzuunda önemli çalışmaları bulunan İsmail Cerrahoğlu[25] söz konusu ilimle ilgili bir tanım yapmamakla beraber Kur'ân kelimelerindeki garîbliğin "manası kapalı olan, farklı lehçe ve Arapça dışındaki dillerden gelen kelimeler sebebiyle ortaya çıktığını" ifade etmektedir.[26]

Son dönem eserlerindeki garîb kelime tanım ve açıklamalarında anlam kapalılığının yanında lehçe ve yabancı dillere yer verilmesinde Abdullah b. Abbas'ın garîbü'l-Kur'ân edebiyatının ilk numunelerinden olan *Kitâbu'l-lugât* isimli eserinin lehçe ve yabancı dil kökenli kelimelerden oluşmasının etkili olduğunu düşünüyoruz. Yukarıda yer verdiğimiz tanım ve değerlendirmeleri göz önünde bulundurduğumuzda garîbü'l-Kur'ân ilmini şu şekilde tanımlayabiliriz:

> "Başlangıçta anlamı kapalı olup kolay anlaşılmayan, çeşitli Arap lehçelerinden ve yabancı dillerden geçerek Arap diline mâl olan, normal kişilerin değil de dil sahasında uzman olanların anlayabileceği belirli sayıdaki Kur'an lafızlarını konu edinen, bu yönüyle sonraki dönemlerde Kur'an lafızlarının tamamını ele alan Kur'ân sözlüklerinin ilk aşamasını oluşturan bu ilme garîbü'l-Kur' ân denir."[27]

23 Akk, *Usûl-u tefsîr ve kavâ'iduhû,* 150-151.

24 Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1/119.

25 Cerrahoğlu, "Ali İbn Abi Talha'nın Tefsir Sahîfesi", 55-82; Cerrahoğlu, "İbn Hişam ve Siresindeki Garîbü'l-Kur'ân'ı", 1-28; Cerrahoğlu, "Tefsirde Ata b. Ebi Rabah, 17-104.

26 Cerraoğlu, *Tefsir Usûlü*, 147; Cerrahoğlu, "Garîbü'l-Kur'ân", 13/379; Cerrahoğlu, "Tefsirde Ata b. Ebi Rabah", 22.

27 Aktaş, *Fahreddin Râzi Tefsirinde Garîbü'l-Kur'ân*, 86.

2. İbn Abbas'ın Garîbü'l-Kur'ân Türü Eserlerinin Bu İlme Katkıları

Abdullah b. Abbas, Hz. Peygamberin amcası Abbas b. Müttalib'in oğlu olması itibariyle baba yönünden, müminlerin annesi Hz. Meymûne'nin kız kardeşi Ümmü'l-Fadl Lübâbe binti'l-Hâris'in oğlu olması hasebiyle anne yönünden Hz. Peygambere güçlü bir akrabalık bağı ile bağlıdır.[28] Yakınlığı vesilesiyle ondan ayrılmamış, hicretten itibaren eğitiminde yetişmiştir. Hz. Peygamber, İbn Abbas için "Allah'ım onu dinde derin bilgi sahibi kıl ve ona Kur'ân'ın inceliklerini anlama kabiliyeti (tevil) nasip eyle" diye hayır duada bulunmuştur.[29]

Hz. Peygamberin duasının bereketi, kendisinin ileri görüşlülüğü, başta Hz. Ömer olmak üzere sahabenin ileri gelenlerinden istifade etmesi, ilim öğrenmeye düşkünlüğü, soru sorma ve görüşlerini ifade etmedeki cesareti, keskin zekâsı ve güçlü hafızası sayesinde dini ilimlerin hemen hepsinde temâyüz etmiştir.[30] Bununla birlikte daha çok müfessir kimliği ve Kur'an'a vukûfiyetiyle ön plana çıkmıştır. Örneğin o, el-Kehf 22. âyette ifade edilen Ashâb-ı Kehf'in sayısı[31] gibi, Kur'ân'daki sırları bilen yedi kişiden birinin kendisi olduğunu söylemiş,[32] غِسْلِين,[33] الأوّاه,[34] حناناً[35] ve اَلرَّقِيم[36] dışında

28 Belâzurî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 4/39-40; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ġâbe*, 3/291-292; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,* 3/512.

29 Belâzurî, *Ensâbu'l-eşraf*, 4/40; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/63.

30 İbn Sa'd *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/278-284; Belâzurî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 39-40; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ġâbe, 291;* Izzî – Sakin Taş, *İbn Abbas ve Kur'ân Nassını Anlayışı;* Çakan –Eroğlu, *"*Abdullah b. Abbas", 1/76-77.

31 el-Kehf 18/22, يَقُولُونَ ثَلٰثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبِّي اَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ اِلَّا مِرَآءً ظَاهِراً وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ اَحَداً "(Sonra gelenler) bilmedikleri konuda karanlığa taş atar gibi tahminler yürüterek, "Onlar üç kişidir; dördüncüleri de köpekleridir" diyecekler; "Beş kişidir, altıncıları köpekleridir" diyecekler. "Onlar yedi kişidir, sekizincisi köpekleridir" diyecekler. De ki: "Onların sayısını rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır. Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme ve kimseden de onlarla ilgili bilgi isteme!"

32 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* 2/279; Belâzurî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 4/42; Çakan – Eroğlu, *"Abdullah b. Abbas", 1/78.*

33 el-Hâkka 69/36.

34 et-Tevbe 9/114.

35 Meryem19/13.

36 el-Kehf 18/9.

Kur'ân'daki bütün kelimeleri bildiğini beyan etmiştir.[37] Abdullah b. Ömer de "ümmet-i Muhammed içinde Hz. Peygambere indirileni en iyi bilen İbn Abbas'tır"[38] diyerek onun Kur'ân hakkındaki eşsiz birikimine dikkat çekmiştir. Sahip olduğu engin bilgisi sebebiyle kendisine "Kur'ân'ın tercümanı", "tefsirin ummanı", "müfessirlerin reisi" ve "ümmetin bilgini" gibi unvanlar verilmiştir.[39]

Tefsir ve Kur'ân ilimleri denilince zihinlerde beliren ilk sahabe olan ve hemen her âyetle ilgili bir veya daha çok nakil gelen İbn Abbas'ın Kur'ân ilimlerinden garîbü'l-Kur'ân alanında da müstesna bir yeri vardır.[40] Bu ilmin banisi olan müfessirin eserlerinin şahsı ya da talebeleri tarafından kaleme alındığı yönünde farklı değerlendirmeler vardır.[41] Bununla birlikte genel olarak dilsel, özel olarak garîbü'l-Kur'ân edebiyatının ilk ürünlerini ortaya koyan kişinin İbn Abbas olduğu yönünde bir temayül bulunmaktadır.[42]

İbn Abbas'a isnat edilen tefsir/garîbü'l-Kur'ân türü eserlerin en meşhurları üç tanedir[43]:

- Kitâbu garîbi'l-Kur'ân/Kitâbu'l-lugât fi'l-Kur'ân,

- Mesâilu Nâfî b. el-Ezrak,

- Tefsîru İbn Abbas el-müsemmâ bi-sahîfeti Ali b Ebî Talha an İbn Abbas fi Tefsîri'l-Kur'ân'il-Kerîm.

37 Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb,* 21/83; Süyûtî, *el-İtkân,* 1/344.

38 Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/63; Benzer bir ifade için bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/281, 282.

39 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* 2/279; Belâzurî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 4/43; Kâtip Çelebi, *Keşfü'ẓ-ẓunûn,* 1/429; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn,* 1/62.

40 Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/64-65; Tılıb, *Garîbü'l-Kur'ân* 36; Hadis kitaplarının Kitabu't-Tefsîr bölümlerindeki rivayetlerin ekserisi İbn Abbas ve öğrencilerine isnat edilmektedir. Örnek için bk. el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî,* "Kitâbu't-tefsîr", 3/1349-1604; Münzirî, *Muhtasaru Sahîh-ı Müslim,* "Kitâbu't-tefsîr", 638-661.

41 Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 1/66.

42 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm,* 5/151; Süyûtî, *el-İtkân,* 1/345; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 1/66; Zehebî*, et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/58; Müsaid b. Süleyman, *et-Tefsîru'l-lugavî*, 61, 156; Tılıb, *Garîbu'l-Kur'ân*, 36.

43 Bu eserlerin haricinde İbn Abbas'a aidiyeti tartışmalı olan garîbü'l-Kur'ân türü eserler de vardır. Örneğin *Tenvîru'l-mikbâs fî tefsiri İbn Abbas* adlı matbu eser, adı üzere İbn Abbas'la ilişkilendirilmektedir. Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*; Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) bu eseri İbn Abbas'la ilişkilendirmeyip Fîrûzâbâdî'ye (ö. 817/1415) ait bir eser olarak değerlendirmektedir. Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zunûn,* 1/429.

Kur'ân'da yer alan farklı lehçe ve yabancı kökenli lafızlardan teşekkül eden *Kitâbu garîbi'l-Kur'ân/Kitâbu'l-lugât fi'l-Kur'ân* vasıtasıyla İbn Abbas'ın garîbü'l-Kur'ân ilmine ve Kur'ân'da muarreb/yabancı kökenli kelimelerin varlığı meselesine önemli katkısı olmuştur. Şöyle ki Kur'an'da yabancı kelimelerin varlığı ve yokluğuyla ilgili iki temel yaklaşım söz konusuyken[44] İbn Abbas'ın bu eserde Arapça ile farklı dillerde müşterek kullanılan kelimelere değinmesi[45] ve konuyla ilgili görüşlerinin tespiti, üçüncü ve uzlaştırıcı bir görüşün oluşmasının da yolunu açmıştır.[46]

İbn Abbas'ın bir diğer eseri olan *Mesâilü Nâfî b. el-Ezrak*'ın tefsir ilmine en büyük katkısı, âyetlerde geçen anlamı izaha muhtaç garîb lafızları kadim Arap şiiriyle izah ve istişhâd ederek daha önce kullanılmayan yeni bir metot ortaya koymasıdır. Muhtemelen eş-Şuara sûresinde şairlerin ağır bir biçimde yerilmesinin etkisiyle[47] bazı âlimler Kur'ân'ın şiirle istişhâdından uzak durmuşlar ve bu konuda rahat bir biçimde hareket edip Kur'ân lafızlarına şiirden delil getiren nahiv bilginlerine eleştirilerde bulunmuşlardır.[48] *Mesâilü Nâfî b. el-Ezrak*, bu ön yargının aşılmasında ve bu metodun yaygınlaşmasında mihenk taşı görevi görmüş, İbn Abbas'ın uygulamaları bu metodun cevazına dair örnek gösterilmiştir.[49] Yine *Mesâil*, lafızların doğru anlaşılması için önem arz eden manaların delâletleri konusunda yapılan ilk çalışma olarak değerlendirilmiş ve bu yönüyle ileride sistematik hale gelecek olan garîbü'l-Kur'ân, me'âni'l-Kur'ân, i'râbu'l-Kur'ân gibi filolojik tefsir çalışmalarına model bir kaynak niteliği taşımıştır.[50]

Bir diğer eser *Tefsiru İbn Abbas el-müsemmâ bi-sahifeti Ali b Ebi Talha an İbn Abbas fi tefsiri'l-Kur'ân'il-Kerîm*, İbn Abbas tarafından kaleme alınmış ve Emevi devrinin sonu Abbasi devrinin başında yaşayan te-

44 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. İbn Fâris, *es-Sâḥibî fî fıḳhi'l-luġa*, 32-33; Cevâlîkî, *el-Mu'arreb*, 92-93; Zerkeşî, *el-Burhân* 1/287-288; Süyûtî, *el-İtkan*, 1/429-430; Süyûtî, *el-Mühezzeb*, 58-59; Kal'acî, *Lugatu'l-Kur'ân*, 16. Aktaş, "Kur'ân'da Muarreb Kelimelerin Varlığı Meselesi", 67-69.

45 İbn Abbas, *Kitâbu'l-Lugât*, 20, 22, 23,24, 32

46 İbn Abbas, *Kitâbu'l-Lugât*, muhakkikin önsözü, 8-9.

47 eş-Şuarâ 26/224, وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُۥنَ "Şairlere gelince, onlara da yoldan sapanlar uyar."

48 Razi, *Mefâtîhu'l-gayb*, 5/147, 9/57, 170; Tılıb, *Garîbü'l-Kur'ân*, 41; Abdulbâkî, *Mu'cemu garîbi'l-Kur'ân*, 234; Çelik, "Mesâil Nafi b. el-Ezrak", 689.

49 Enbârî, *Kitâbu îzâhı'l-vakf,* 100.

50 Bulut, "Kur'an Filolojisine Dâir", 283.

beu't-tâbiîn neslinin önemli müfessirlerinden Alî b. Ebî Talha el-Muhârik (ö. 143/760) tarîkıyle günümüze ulaşmıştır.[51] Tefsir, İbn Abbas'ın tedvin ettiği rivayetlerin en eskisi, ondan gelen nakillerin en sıhhatlisi ve güveniliri olması yönüyle tefsir kaynakları içinde ayrı bir önem arz etmektedir.[52] Erken dönemlerden itibaren İbn Abbas'ın söz konusu tefsirine özel bir ilgi gösterilmiş bu hususta hicri 3. yüzyıl âlimlerinden Hanbeli mezhebinin imamı Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) "Mısırda tefsire ait bir sahife vardır. Bu sahifeyi Ali b. Ebî Talhâ rivayet etmiştir. Bir kimse bu sahife için Mısır'a gitse, boşa gitmiş sayılmaz" diyerek eserin nadir bulunan türden olduğuna işaret etmiştir.[53] Hakikaten İbn Abbas'ın eserleri bu alanda hem temel kaynak görevi görmüş, hem de özellikle söz konusu sahifenin tertip, muhteva ve açıklamaları garîbü'l-Kur'ân müellifleri için emsal teşkil etmiş, sonraki dönem eserleri bu temel yapı üzere telif edilmiştir.[54]

3. Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân'*ının Bu Alana Katkısı

Râgıb, hicri dört ya da beşinci asırda İslam âleminde ilmi faaliyetlerin oldukça yoğun olduğu bir dönemde yaşamış,[55] müfessir, muhaddis, lügatçi, mütekellim, filozof, mutasavvıf yönleri bulunan çok boyutlu bir âlimdir.[56] Daha çok tefsir ve lügat sahasında tanınmakla birlikte kelam ve tasavvufla birlikte çeşitli alanlardaki telîfâtıyla ilmî mirasımıza önemli katkılar sağlamıştır.[57]

Râgıb'ın şöhreti garîbü'l-Kur'ân sahasında yazdığı emsalsiz eseri *el-Müfredât* ile yayılmıştır. O, bu eserinde Ebû Hafs Ömer b. el-Hattâb (ö.

51 İbn Abbas, *Tefsîru İbn Abbas,* 47; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 66.

52 İbn Abbas, *Tefsîru İbn Abbas*, 48.

53 İbn Abbas, *Tefsîru İbn Abbas*, 24; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 64; Cerrahoğlu, "Ali ibn Ebî Talhâ'nın Tefsir Sahifesi", 56; Bulut, "Kur'ân Filolojisine Dâir", 287-288.

54 Garîbü'l-Kur'ân edebiyatı içerisinde genellikle, ilk örneklerini İbn Abbas'ın ortaya koyduğu mushaf tertibi uygulanmış, zaman ilerledikçe kelime sayısında artış olsa da genel itibariyle ibn Abbas'ta görülen kısa açıklama biçimleri devam ettirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Kurt, *Garîbü'l-Kur'ân,* 61-64.

55 Beyhakî, *Târîhu Hukemâ*, 112; Süyûtî, *Buğyetu'l-vuâd*; İsfahânî, *el-Müfredât*, 2, 24-25; Yolcu, "el-İsfahânî", 111; Ferhat, "Usûlu't-tefsîr", 160; Kara, "Meşhur Ama Az Tanınan Çok Yönlü Bir İlim Adamı",106-113.

56 İsfahânî, *el-Müfredât,* muhakkikin önsözü 6-7; Kara, "Meşhur Ama Az Tanınan Çok Yönlü Bir İlim Adamı",102.

57 Kara, "Râgıb el-İsfahânî'nin İlmî Mîrâsı", 50.

23/644), Ebû Abdirrahmân Abdullāh b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Alî b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) gibi sahabelerden, Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Hasen el-Basrî (ö. 110/728), Katâde b. Diâme (ö. 117/735) gibi tabiin müfessirlerden de istifade edip nakillerde bulunmuştur. Bununla birlikte çalışmamıza esas teşkil eden bir diğer isim olan tefsirin ummanı, müfessirlerin reisi Abdullah b. Abbas'tan önemli ölçüde yararlanmış ve görüşlerine değinmiştir. Râgıb *el-Müfredât*'ta, şiirle istişhad etme,[58] ıstılahî anlamlı lafzı açıklama,[59] kelimeyi izah etme,[60] âyeti yorumlama[61] gibi çeşitli konularda İbn Abbas'tan istifade etmiş ve bizzat ismini anarak ondan nakillerde bulunmuştur.[62]

Kamus, tefsir ve usûlü't-tefsîr kitapları başta olmak üzere kendisinden sonra telif edilen çok sayıda eser *el-Müfredât*'tan önemli ölçüde istifade etmiştir.[63] Özellikle garîbü'l-Kur'ân türü eserlerin en kapsamlısı olan[64] *'Umdetü'l-ḥuffâẓ fî tefsîri eşrefi'l-elfâẓ* müellifi Semîn el-Halebî (ö. 756/1355), eserini tamamen *el-Müfredât* üzerine bina etmiştir.[65] Birtakım ilaveler, eleştiriler ve değerlendirmelerle eserini zenginleştirse de [66] kimi maddeleri *el-Müfredât*'la birebir aynıdır.[67]

Râgıb'ın eserin mukaddimesinde ifade ettiği gibi[68] *el-Müfredât*, Kur'ân lafızlarının zamanın ihtiyaçlarına göre doğru bir biçimde anlaşılması amacıyla garîbü'l-Kur'ân geleneğinden beslenerek kaleme alınmış-

58 İsfahânî, *el-Müfredât,* 360.

59 İsfahânî, *el-Müfredât,* 450.

60 İsfahânî, el-Müfredât, 467.

61 İsfahânî, *el-Müfredât,* 363, 678.

62 İsfahânî, *el-Müfredât,* 555.

63 Ayrıntılı bilgi için bk. İsfahânî, *el-Müfredât,* 18-19; Yolcu, "Râgıb el-İsfahânî", 138-139; Kara, "Râgıb el-İsfahânî'nin İlmî Mîrâsı", 35: Kara, "el-Müfredât", 504-505.

64 Hatip, "Semîn el-Halebî", 36/493.

65 İsfahânî, *el-Müfredât,* 18; Yolcu, "Râgıb el-İsfahânî", 138; Kara, "Meşhur Ama Az Tanınan Çok Yönlü Bir İlim Adamı", 128; Kara, "el-Müfredât", 505; Sümertaş, "Semîn el-Halebî'nin Garîbü'l-Kur'ân Tekniği Açısından Râgıb'ı Eleştirisi", 59.

66 Halebi eserinin mukaddimesinde *el-Müfredât*'ın el-Alak sûresi 18. âyette yer alan سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ ifadesinin kökü olan (ز ب ن) maddesini almamakla eleştirir ve bu şekilde Kur'ân'da geçen 11 maddenin daha eksik bırakıldığını, kendisinin bu ve benzeri eksikleri tamamlamak için kitabını kaleme aldığını ifade etmektedir. Semîn el-Halebi, *'Umdetü'l-ḥuffâẓ*, 1/38-39.

67 Sümertaş, "Semîn el-Halebî", 59.

68 İsfahânî, *el-Müfredât,* 54-55.

tır. Garîbü'l-Kur'ân edebiyatının önemli klasik eserlerinden biri olan eser, ele alınan garîb lafızların tertibi, kullandığı çeşitli istişhad unsurları başta olmak üzere şahsına münhasır çok sayıda özelliği ile garîbü'l-Kur'ân sınırlarını fazlasıyla aşmıştır. Aşağıda ayrıntılı şekilde açıklayacağımız tertip ve muhtevasının yanı sıra başta âyet, hadis ve kadim Arap şiirini delil olarak kullanması gibi özellikleri sebebiyle garîbü'l-Kur'ân edebiyatı içinde seçkin bir konuma ulaşmış ve bu geleneğe önemli katkılar sağlamıştır.

el-Müfredât, Kur'ân ilimleri sahasında otorite isimlerden olan Bedreddin ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) ve Celâlüddîn es-Süyûtî tarafından garîbü'l-Kur'ân türü eserlerin en güzel örneği olarak gösterilmiştir.[69] Kimi âlimler ise bu eserden övgüyle bahsetmiştir. Örneğin Fîrûzâbâdî dil âlimlerinin hayatını ele aldığı *el-Buğye* isimli eserinde "muhtevası itibariyle benzersiz bir kitaptır" diye bahsetmektedir.[70] Telîfâtının üzerinden bin yıla yakın bir zaman geçmesine rağmen kendisinden sonra yazılan eserler arasında *el-Müfredât* gibi Kur'ân ve Arap dili uzmanlarının kabulüne mazhar olup onun yerini alabilecek bir eser daha ortaya konulamamıştır.[71]

4. İbn Abbas ve İsfahânî'nin Garîbü'l-Kur'ân'larının Mukayesesi

4.1. Şekil ve Muhteva Yönünden Mukayese

Garîbü'l-Kur'ân edebiyatının tamamı şekilsel yönden değerlendirildiğinde eserlerde genel itibariyle iki yöntemin takip edildiği görülür.[72] İlki, türün İbn Abbas tarafından ortaya konulan ilk örneklerinden başlanmak suretiyle garîbü'l-Kur'ân eserlerinin çoğunluğunda takip edilen sûre ve âyet sırasının esas alındığı mushaf tertibidir.[73] Diğeri ise

69 Zerkeşî, *el-Burhân,* 1/291; Süyûtî, *el-İtkân,* 1/343.

70 وَلَهُ (مُفْرَداتُ الْقُرْان) لاَ نَظِيْرَ لَهُ فِي مَعْنَاهَا, el-Fîrûzâbâdî, *el-Bulġa fî terâcimi e'immeti'n-naḥv ve'l-luġa,* 122; Kâtib Çelebi), *Keşfü'z-zunûn,* 2/1773; Ferhat, "Usûlu't-tefsîr", 181; Yolcu, "Râgıb el-İsfahânî", 128.

71 Ferhat, *Me'âcîmu müfredâti'l-Kur'ân*, 10; Yolcu, "Râgıb el-İsfahânî", 110-111.

72 Bu kategori içerisine sınırlı sayıda yazılan manzum türler dâhil edilmemiştir. Örnek için bk. Ömer b. Musa el-Hımsî (ö. 861/1457), *Cevâhiru'l-Azrân min ahbâri't-tefsîr li'l-Kur'ân,* Beyazıd Kütüphanesi, no: 448; Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, *Tefsîru garîbi'l-Kur'ân,* Râşid Efendi Kütüphanesi, no: 104. Ayrıntılı bilgi için bk. Kurt, *Garîbü'l-Kur'ân,* 61-64; Aktaş, *Fahreddin Râzi Tefsirinde Garîbü'l-Kur'ân,* 130-137.

73 Bu yöntemin uygulandığı eserlerin bazıları şunlardır:
1- İbn Abbas'ın *garîbü'l-Kur'ân*'ları. 2- Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib'in (ö. 122/740) *Tefsîru ġarîbi'l-Ḳur'âni'l-mecîd*'i 3- Eban b. Tağleb b. Rabah'ın (ö.141/758) *Garîbü'l-Kur'ân*'ı, (Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 1/38; Süyûtî, *Buġyetü'l-vu'ât,*

el-Müfredât'la beraber yaygınlaşan ve kabul gören, sonraki dönem kimi garîbü'l-Kur'ân'larda uygulana gelen harf sırasının takip edildiği alfabetik tertiptir.[74] Şimdi sırası ile kısa bir biçimde İbn Abbas ve İsfahânî'nin eserlerini tertip ve muhteva yönünden ele alıp akabinde mukayese etmek istiyoruz.

4.1.1. İbn Abbas'ın *Kitâbu garîbi'l-Kur'ân/Kitâbu'l-lugât fi'l-Kur'ân*'ının Tertib ve Muhtevası[75]

Mushaf sırasının takip edildiği esere, el-Bakara sûresi 13. âyetteki "وَالسَّفِيهُ الْجَاهِلُ بِلُغَةِ كِنَانَةٍ" sefih, Kinâne lehçesinde cahil "اَنُؤْمِنُ كَمَّا اٰمَنَ السُّفَهَاۤءُ"[76] ifadesi:

1/404; Tılıb, *Garîbü'l-Kur'ân*, 30.) 4- Ebu'n-Nadr Muhammed b. Sâib el-Kelbî'nin (ö. 146/763) *Garîbü'l-Kur'ân*'ı, (İbn Nedim, *el-Fihrist*, 36; Kâtip Çelebi, *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, 1/457). 5- Nadr b. Şumeyl et-Temîmi'nin (ö. 204/820) *Garîbü'l-Kur'ân*'ı, (Eser kaynaklarda farklı isimlerle zikredilmektedir. *İnbâhü'r-ruvât*'ta müellif Sâhıb-u garîb diye zikredilmekte (el-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/348); *Keşfu'z-zunûn'*da garîbü'l-Kur'ân türü eser yazan müellifler arasında anılmakta olup (Kâtip Çelebi, *Keşfü'ẓ-ẓunûn,* 2/1207), el-Fihrist (İbn Nedim, *el-Fihrist fi ahbâri'l-ulemâ,* 57) ve *Nuzhetu'l-elibbâ'*da (İbn el-Anbârî, 81) *Meâni'l-Kur'ân* olarak geçmektedir. 6- *Ebu Ubeyde Mamer b. el-Musenna el-Basri'nin (ö.209/824 ?), Garîbü'l-Kur'ân/Mecâzu'l-Kur'ân'ı,* Müellife isnad edilen eserlerin (İbn Nedim, *el-Fihrist,* 37) *Mecâzu'l-Kur'ân*'ın değişik isimleri olduğu anlaşılmaktadır. Yerinde, "Mecazu'l-Kur'an", 28/225. 7- Abdullah b. Yahya b. Mubârek el-Yezîdî'nin (ö 237/851) *Garîbü'l-Kur'an ve tefsîruh*'u, iki farklı muhakkik tarafından neşredilmiştir: thk. Muhammed Selim el-Hac (Beyrut: Âlemu'l-Kutubi li't-Tıbâati ven-Neşr ve't-Tevzı', 1985); thk. Abdurrazzek Huseyin (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1987). 8- Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineveri'nin (ö. 276/889) *Garîbü'l-Kur'ân* 'ı.

74 Esasen ibtidâî biçimde de olsa alfabetik tertibi ilk uygulayan kişi İsfahânî'den yaklaşık yarım asır önce vefat eden Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî'dir (ö. 330/941). Ancak Sicistânî, eserinde *el-Müfredât*'ta ve günümüz lügatlarında görülen modern manadaki alfabetik tertibi tam anlamıyla uygulamamıştır. İlk harf itibariyle alfabetik sırayı gözetse de lafızları kök harfine göre değil, 2. ve 3. harfleri dikkate almaksızın ilk harfin fetha, damme ve kesre hallerini göre Kur'ân'da geçen biçimleri doğrultusunda lafızları tertip etmiştir. "Bir anlamda ilk harfi itibariyle alfabe, Kur'ân'daki şekli itibariyle Mushaf sırası gözetilerek oluşturulan hem Garîbü'l-Kur'ân hem de Lugatu'l-Kur'ân hususiyetlerini bünyesinde barındıran geçiş dönemi eseridir." Aktaş, Garîbü'l-Kur'ân İlmi" 233. Ayrıntılı bilgi için bk. Sicistânî, *Nüzhetü'l-ḳulûb,* 56-516; Alfabetik tertibin ilk teorisyenleri arasında ismi geçen bir diğer kişi ise hicri 5. Yüzyıl müelliflerinden *Kitâbü'l-Ġarîbeyn fi'l-Ḳur'ân ve'l-ḥadîs* sahibi Ebû 'Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî'dir (ö.401/1011). Ayrıntılı bilgi için bk. Aktaş, *Fahreddin Râzî,* 101-102; Demirci, "Herevî, Ahmed b. Muhammed", 17/220.

75 Söz konusu tertip için, Abdullah İbn Abbas, *Kitâbu'l-lugât fi'l-Kur'an*, thk. Selahaddin el-Müneccid (Kahire: Matbaatu'r-Risale, 1946) nüshası esas alınmıştır.

76 el-Bakara 2/13 "Akılsızların inandıkları gibi biz de inanalım mı?"

demektir" şeklinde açıklanarak başlanmış[77] ve bu minval üzere toplamda el-Bakara sûresinde 31 kelime izah edilmiştir. Tefsirde el-Fâtiha, el-Ankebût, er-Rûm, eş-Şûrâ, el-Mümtehine, et-Talâk, et-Tahrîm, el-İnsân, el-İnfitâr, el-İnşikâk, el-Alâ, el-Fecr; ed-Duhâ, el-İnşirâh, et-Tîn, el-Kadr, ez-Zilzâl, el-Kâria, et-Tekâsür, el-Asr, el-Hümeze, el-Fîl, el-Kureyş, el-Mâ'ûn, el-Kevser, el-Kâfirûn, en-Nasr, el-İhlâs, el-Felak, en-Nâs sûrelerine ve bu sûrelerde yer alan hiçbir kelimeye değinilmemiştir. Bunların dışındaki sûrelere ve bu sûrelerdeki garîb kelimelere sırasıyla yer verilmekte olup, el-Âdiyât sûresi[78] ve akabinde ismi verilmeksizin çeşitli sûrelerde geçen kelimelerin açıklanmasıyla eser son bulmaktadır.[79]

4.1.2. İbn Abbas'ın *Tefsîru İbn Abbas el-müsemmâ bi-sahîfeti Ali b Ebî Talha 'an İbn Abbas fî tefsîri'l-Kur'ân'il-Kerîm*'inin tertib ve Muhtevası[80]

Tefsirin muhtevası, el-Bakara sûresi ile başlayıp[81] el-Felâk sûresi ile bitmekte[82] olup mushaf tertibi üzere sûre ve âyet sırasına göre tasnif edilmiştir. Genel itibariyle ilk dönem garîbü'l-Kur'ân'larının metoduyla[83] paralel bir biçimde âyetlerde geçen garîb lafızların anlamları birer kelimelik kısa ifadelerle açıklanmıştır.[84] Eserde ilk üç kelime sırasıyla şu şe-

77 İbn Abbas, *Kitâbu'l-lugât,* 20.

78 İbn Abbas, *Kitâbu'l-lugât*, 55.

79 İbn Abbas, *Kitâbu'l-lugât*, 55-56.

80 Söz konusu değerlendirmede en son ve en kapsamlı olan, *Tefsiru İbn Abbas el-müsemma bi-Sahifeti Ali b. Ebi Talha an İbn Abbas fi tefsîri'l-Kur'ân'il-Kerîm*, thk. Abdulmunım Reccal (Beyrut: Muessesetü'l-Kütübü's-Sıkâfiyye, 1991) baskısı esas alınmıştır. Süyûtî' de yer alan İbn Ebi Talha rivayetleri tek kelimelik kısa açıklamalardan oluşmakta ve daha az kelimeyi ihtiva etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 1/346-380.

81 Söz konusu değerlendirme için esere en son ve en kapsamlı şeklini veren Raşid Abdulmun Reccal'ın tahkiki esas alınmıştır. İbn Abbas, *Tefsiru İbn Abbas*, 77.

82 İbn Abbas, *Tefsiru İbn Abbas*, 544.

83 Örneğin hicri 3. Yüzyıl garîbü'l-Kur'ân müelliflerinden İbn Kuteybe ed-Dineverî (v.276/889) *Tefsîru garîbi'l-Kur'ân'ın'da el-Bakara 2. âyetteki* رَيْب lafzını شَك ile açıklamakla yetinmiştir. Ebu Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru garîbi'l-Kur'ân*, 36: Hicri beşinci yüzyıl garîbi'l-Kur'ân müelliflerinden Mekki b Ebi Talib de (ö. 437/1045) aynı âyetteki aynı kelimeyi aynı şekilde açıklamıştır. Mekkî b. Ebî Talip, *Tefsîru'l-müşkil,* 86.

84 Örneğin el-Bakara sûresi 10. âyetteki فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ (kalplerinde hastalık vardır) ifadesi قَالَ: اَىْ شَك "[İbn Abbas] dedi ki: maraz şüphe demektir" biçiminde tek kelime ile açıklanmıştır. İbn Abbas, *Tefsiru İbn Abbas*, 78; Âl-i İmrân sûresi 7. âyetteki فَأَمَّاالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمِ زَيْغٌ (kalpleri şüphe içerisinde olanlara gelince) ifadesi قَالَ: مِنْ اَهْلِ الشَّك [İbn Abbas] dedi

kilde açıklanmıştır:

- el-Bakara 2/1:"الم :قال هو قسم اقسم الله وهو من اسماءالله , elif-lâm-mîm: "Allah'ın kendisiyle yemin ettiği bir yemin ifadesidir ve ayrıca Allah'ın isimlerinden bir isimdir."[85]

- el-Bakara 2/2: "يؤمنون: قَال يُصدِّقون: tasdik ederler."[86]

- el-Bakara 2/2: "ومماررزقناهم ينفقون:قال زكاة اموالهم, onlara rızık olarak verdiklerimizden infak ederler, mallarının zekâtını verirler."[87]

286 ayetlik el-Bakara sûresinde toplamda 146 açıklama yapılmış, yukarıda yer verdiğimiz ilk üç kelimenin açıklamasına benzer bir şekilde âyet, âyet bölümü veya kelimeler ele alınmıştır.[88] Tefsirde el-Fâtiha, el-Leyl, el-Alak, el-Kadr, el-Beyyine, el-Kâfirûn, en-Nasr, et-Tebbet sûrelerine ve bu sûrelerde yer alan herhangi bir kelimeye değinilmemiştir. Bunların dışındaki bütün sûrelere yer verilmiş, buralarda sınırlı sayıda kelime açıklanmıştır. Örneğin 200 âyetten teşekkül eden Âl-i İmrân sûresinde 24 kelime izah edilmiş,[89] 29 ve 30. cüzlerde yer alan kısa âyetli sûrelerde ise ortalama 5'er kelime izah edilmiştir.[90]

4.1.3. İbn Âbbas'ın *Mesâilu Nâfi b. el-Ezrâk*'ının Tertip ve Muhtevası[91]

Eser, isminden de anlaşıldığı üzere Hâricî reisi Nâfî b. Ezrak'ın sorularından oluşmaktadır. Bu sebeple İbn Abbas'la Nâfî arasındaki diyalog yapısı esere de taşınmış, doğaçlama yolla sorulan sorulardan oluştuğu

ki: şüphe edenlerden demektir. İbn Abbas, *Tefsiru İbn Abbas*, 124; en-Nisâ sûresi 2. âyetteki اِنَّهُ كَانَ حُوباً كَبِيراً (Şüphesiz ki bu büyük bir günahtır) ifadesi قَالَ: اِثْماً عَظِيماً [İbn Abbas] dedi ki: "büyük günah demektir" şeklinde açıklanmıştır. İbn Abbas, *Tefsiru İbn Abbas*, 132.

85 İbn Abbas, *Tefsîru İbn Abbas*, 77.

86 İbn Abbas, *Tefsîru İbn Abbas*, 77.

87 İbn Abbas, *Tefsîru İbn Abbas*, 77-78.

88 İbn Abbas, *Tefsîru İbn Abbas*, 77-123.

89 İbn Abbas, *Tefsîru İbn Abbas*, 124-131; *el-İtkân*'da ise aynı sûrede yalnız 2 kelimeye yer verilmiştir. Süyûtî, *el-İtkân*, 1/347.

90 İbn Abbas, *Tefsîru İbn Abbas*, 494-544. *el-İtkân*'da bu cüzlerde ortalama 2'şer kelimeye yer verilmiştir. Süyûtî, *el-İtkân*, 1/373-380.

91 Değerlendirmede Süyûtî'nin *el-İtkân* 36. Nev'de "في معرفة غريبه, Kur'ân'daki garîb lafızları bilmek" başlıklı bölümde yer verdiği İbn Abbas ve Nafî b. Ezrak arasındaki diyaloğu aktaran rivayetler esas alınmıştır. Süyûtî, *el-İtkân*, 1/388-415.

için tertipte herhangi bir yöntem takip edilmemiştir. Mushaf sırasına göre 70. sırada yer alan el-Meâric sûresi 37. âyetteki "dost halkaları, kümeleri" anlamını verdiği عِزِين kelimesiyle başlamış,[92] 5. sıradaki el-Mâide 35. âyetteki الْوَسِيلَةَ, "yol, çare, yöntem" ve aynı sûrenin 48. âyetindeki الشرعة, "din, metot, yol" kelimeleriyle devam etmiş[93] ve 6. Sıradaki el-Enâm sûresi 113. âyette yer alan وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ, "işledikleri [kötülüğü] bundan böyle de işlemeye devam etsinler" anlamındaki ifade ile bitmektedir.[94] Değerlendirmede esas aldığımız Süyûtî'nin *el-İtk*ân'ındaki rivayetlerde 190 kelime açıklanmış ve her kelimenin anlamının doğruluğu bir şiirle istişhâd edilmiştir.[95]

3.1.4. Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*'ının tertip ve Muhtevası

Eserde geleneksel garîbü'l-Kur'ân tertibinde uygulanan mushaf tertibi değil günümüz sözlüklerinde takip edilen alfabetik tertip uygulanmıştır. Buna göre önce Arap alfabesindeki her bir harf için كتاب الالف – كتاب الباء كتاب التاء...كتاب الياء. – şeklinde 28 kitap/bölümü açılmıştır. Her bir bölüm kendi içinde kök harflerindeki alfabetik sıraya göre yer verilen kelimelerden oluşmuştur. Örneğin ilk bölüm olan كتاب الالف başlığı altında soldan sağa ابا – ابَّ – ابى – ابد...maddeleri ile başlayıp أيَّان – إيَّا – إِى –أَى - أوَى maddeleri ile devam etmiştir. Son olarak الألف başlığı altında elif harfinin cümleye kattığı anlamlar (istifham elifi; tepkit/ağlatma, azarlama elifi; tesviye eşitlik, أ أم vb.) ayrıntılı şekilde ele alınmış ve bu kitap/bölümde yaklaşık 85 kelimeye yer verilmiştir.[96] Bu şekilde bütün kitap/bölümlerde, kök harflerinin alfabetik sırasıyla ilgili maddeler ele alınmıştır. Yalnız başlıkta verilen kelimeyle yetinilmemiş, o kökten türeyen ve Kur'ân'da geçen bütün türevlerine değinilmiştir. Örneğin كتاب الالف bölümünde 7. sırada yer alan اَنَى maddesi

92 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/388.

93 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/388.

94 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/414.

95 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/388-414.

96 İsfahânî, *el-Müfredât*, 57-105.

altında âyetlerde geçen [100] يَأْتُونَ ,[99] فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ ,[98] اَنَى ,[97] اَتَاكُمْ/أَتَتْكُم ve [101] مَأْتِيًا şeklindeki farklı türevlerinin anlamlarına ayrı ayrı yer verilmiştir. Muhtevası 1008 sayfadan oluşan ve oldukça kapsamlı olan eserde

"ز ب ن-غَ وَط - كَ ل حَ - هَ لَ عَ - قَ رَشَ - لَ جَ أَ - سَ رْدَقَ -ح صَ ب- مَ رَتَ- سَ فَ حَ - نَ ضَ خَ - قَ دَوَ"

maddeleri dışında Kur'ân'da geçen bütün kelime köklerine türevleriyle beraber yer verilmiştir.[102]

el-Müfredât, tefsir sahasında kaleme alınmış mühim eserlerden biridir. Ancak o âyetleri konu bütünlüğü içinde müfessirin yaklaşımı doğrultusunda açıklayan dirayet; ya da nakillere dayalı olarak izah eden bir rivayet tefsiri değildir. Adı üzere âyetlerde izah edilmesi gereken garîb kelime müfredatını konu edinen kamus tarzında garîbü'l-Kur'ân kitabıdır. Eserde kelimeler izah edilirken nahiv[103] ve sarf[104] konularına değinilmiş, lafızların hakiki anlamlarının yanı sıra, mecaz, istiare, kinaye ve teşbih gibi sonradan kazandığı manaları ortaya koyan belâgat konularına yer verilmiştir.[105]

İbn Abbas ve İsfahânî'nin eserlerinde ilk sıradaki kelimelerin sıralanışını ve kelimelerin nasıl ele alındığını tablolar halinde orijinal metinleriyle göstermek istiyoruz. Böylelikle aralarındaki tertip ve muhteva farkını somut bir biçimde görmek mümkün olacaktır.

97 el-Enâm 6/40; İsfahânî, *el-Müfredât*, 60.

98 en-Nahl 16/1, 26; İsfahânî , *el-Müfredât*, 60.

99 en-Neml 27/37; İsfahânî, *el-Müfredât*, 60.

100 et-Tevbe 9/54; İsfahânî, *el-Müfredât*, 60.

101 Meryem 19/61; İsfahânî, *el-Müfredât*, 61.

102 Halebî, *'Umdetü'l-ḥuffâẓ* 1/38-39.

103 İsfahânî, *el-Müfredât*, 91, 92, 103.

104 İsfahânî, *el-Müfredât*, 84, 86, 130.

105 İsfahânî, *el-Müfredât*, 78, 79, 80.

Tablo 1

Kitap Tertibi (İlk Madde ve Âyetleri İtibariyle)		
Kitap ismi ve Sayfası		
el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân, 57.	**Tefsîru İbn Abbas el-müsemmâ bi-sahîfeti Ali b Ebî Talha, 77-78.**	**Kitâbu garîbi'l Kur'ân /Kitâbu'l-lugât fi'l-Kur'ân, 20.**
كتاب الالف	تَفسير سورة البقرة	سورة البقرة
1- أبا... 2- أبِي... 3- أبَّ... 4- أبد... 5- أبق... 6- أبل...	1- ألم 2- يؤمنون 3- وممارزقناهم ينفقون إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا 4- سَوَّاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يؤمنون 5- فى قلوبم مرض 6- يعمهون	اَنُؤْمِنُ كَمَّا اٰمَنَ 1- السُّفَـهَّاءُ 2- رغداً 3- فأخذتكم الصاعقة 4- رجزا 5- خاسئين 6- فباءوبغضب

Tabloda 1'de görüldüğü üzere İbn Abbas'a ait ilk dönem garîbül-Kur'ân'larında garîb kelimeler sûre ve âyet sırasına göre tertip edilmiştir. İsfahânî'nin eserinde ise gerek bölüm başlıklarında gerekse madde başlıklarında alfabetik tertip esas alınmıştır.

Tablo 2

Kitap Muhtevası		
Kitap İsmi		
el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân,	**Tefsîru İbn Abbas el-müsemmâ bi-sahîfeti Ali b Ebî Talha,**	**Kitâbu garîbi'l Kur'ân / Kitâbu'l-lugât fi'l-Kur'ân,**
Kelime/Madde – Sûre/Âyet **نحل/النحلة - en-Nisâ Sûresi 4/4**		
Kelime/Maddeyi Açıklama Şekli 1- Kısa/Uzun İfadeler		
نحل:النَّحْل:اَلْحَيْوَانُ المَخْصُوصُ.قَال تَعَالى:(وَاَوْحَى رَبُّكَ اِلَىَ النَّحْلِ :النَحل/86, وَالنُّحْلَةُ وَالنِّحْلَة عَطِيَّةٌ عَلَى سَبِيلِ التَّبَرُّعِ وَهُوَ اَخَصُّ مِنَ الْهِبَةِ' اِذْ كُلُّ هِبَةٌ نِحِلَةٌ وَلَيْسَ كُلُّ نِحْلَةٍ هِبةً. ,وَاشْتِقَاقُهُ فِيمَا ارَى اَنَّهُ منَ النَّحْل نَظَراً مِنْهُ اِلَى فِعْلِهِ, فَكَاَنَّنُهُ نَحَلَتْهُ: اَعْطَيْتُهُ عَطِيَّةَ النَّحْلِ, وَذَالِكَ نَبَّهَ عَلَيْهِ قَوْلُهُ: وَاَوْحَى رَبُّكَ اِلىَ النَّحْلِ النَحل/86.وَبَيَّنَ الْحُكَمَاءُ اَنَّ اَلنَّحْلَ يَقَعُ عَلَى الاَشْيَاءِ كُلِّهَافَلاَ يَضُرُّهَا بِوَجْهٍ وَيَنْفَعُ أَعْظَمَ نَفْعٍ, فَاِنَّهُ يُعْطِي مَا فِيهِ الشِّفَاءُ كِمَا وَصَفَهُ اللَّهُ تَعَالَى,وَسُمِّىَ الصَّدَاقُ بِهَامِنْ حَيْثُ اِنَّهُ لا يَجِبُ فِي مَقَابِلَتِهِ اَكْثَرُ منِ تَمَتُّعٍ دُونَ عِوَضٍ مَالِي...[106]	النِّحْلَة: اَلْمَهْرُ[107]	نحْلَة: يَعْنِى فَريضَة بِلُغَةِ قَيْس عَيْلاَن[108]

106 İsfahânî, *el-Müfredât*,795 . en-Nahl, bilinen hayvandır [bal arası]. Bu kelime âyette "ve rabbin bal arısına şöyle ilham etti" şeklinde geçmektedir. (en-Nahl 16/68.) النُّحْلَةُ وَالنِّحْلَة, gönüllü yapılan yardımdır ve hibeden daha hususidir. Çünkü her hibe nıhledir, ancak her nıhle hibe değildir. Bu kelimenin kökü bana göre النَّحْل'dır. Arının çalışması göz önünde bulundurularak sanki نَحَلَتْهُ demek suretiyle arının verdiği gibi karşılıksız verdim denilmek istenmiştir. Bu âyette Allah bu duruma dikkat çekmek istemiştir. İlim ehli, arı bütün çiçeklere konar, hiçbirine zarar vermez bilakis çok büyük fayda verir. Allah'ın nitelediği gibi kendisindeki şifayı da verir. Mehire de bu ismin verilmesi, mâli bir bedel karşılığı olmaksızın istifade edilmesinden dolayıdır.

107 İbn Abbas, T*efsiru İbn A*bbas, 133. Nıhle, mehir demektir.

108 İbn Abbas, Kitâbu*'l-lugât,* 24. Nıhle, Kays Aylân lehçesinde zorunluluk demektir.

Kelime/Maddeyi Açıklama Şekli 2- Âyet Bölümü/Kelime Türevleri		
Kitap İsmi, Madde/Sûre-Âyet		
el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân, نسخ maddesi	**Tefsîru İbn Abbas el-müsemmâ bi-sahîfeti Ali b Ebî Talha, el-Bakara 106.**	**Kitâbu garîbi'l Kur'ân/ Kitâbu'l-lugât fi'l-Kur'ân,**
ألنَّسْخُ: إِزَالَةُ شَيْءٍ بِشَيْءٍيَتَعَقَّبُهُ, كَنَسْخِ الشَّمْسِ الظِلَّ والظِّلَّ الشَّمْسَ, وَالشَّيْبُ الشَّبَابَ. فَتَارَةً يُفْهَمُ مِنْهُ الازَالَة, وَتَارَةً يُفهَمُ مِنْهُ ألاِثْباتُ وَتَارَةً يُفهَمُ مِنْهُ ألامْرَانِ. وَنَسْخُ الكِتَابِ: إِزَالَةُ الحُكْمِ بِحُكْمٍ يَتَعَقَّبُهُ, قَالَ تَعَالَى: مَانَنْسَخْ مِنْ أَيَةٍ أَوْ نُنْسِهانَأتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا البقرة/601, قِيلَ: مَعْنَاهُ مَا نُزِيلُ الْعَمَلَ بِها, اوْ نُحْرِفُهَا عَنْ قُلُوبِ الْعِبَادِ, وَقِيلَ: مَعْنَاه مَانُوجِدْهُ وَنُنَزِّلُهُ. مِنْ قَوْلِهِمْ: نَسَخْتُ الكِتَابَ: مَانَنْسَاهُ أيْ مَانُؤَخِّرُهُ فَلَمْ نُنَزِّلُهُ... والاسْتِنْساخُ: التَقَدُمُ بِنَسْخِ الشَّيْءِ وَالتَّرَشُّحُ للنَّسْخِ... وَالمُنَاسَخَةُ فِي الْمِيرَاثِ: أنْ يَمُوتَ وَرَثَةٌ بَعْدَ وَرَثَةٍ وَالْمِيرَاثُ قَائِمٌ لَمْ يُقْسَمْ. وَتَنَاسُخُ الاَزْمِنةِ وَالْقُرُونِ: مُضِيُّ قَوْمٍ بَعْدَ قَوْمٍ يُخْلِفُهُمْ...[109]	(مَانَنْسَخْ مِنْ أَيَةٍ), قال: مانُبَدِّلْ مِنْ أَيَةٍ. (أَوْ نُنْسِهَا), قال: أَوْنَتْرُكْهَا لا نُبَدِّلْها. (نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَاَوْمِثْلِهَا), قال: خَيْرٌ لَكُمْ فِي المَنْفَعَةِ وَاَرْفَقُ بِكُمْ.[110]	-

109 İsfahânî, *el-Müfredât*, 801-802. Nesh: Bir şeyi akabinde gelen bir şeyle ortadan kaldırmaktır. Güneşin gölgeyi gölgenin güneşi, yaşlılığın gençliği yok etmesi gibi. Nesih bazen ortadan kaldırmak, bazen ortaya koymak bazen her ise her iki anlama gelir. Kur'ân'daki anlamıyla nesh: Bir hükme kendisinden sonar gelen bir hükümle son vermektir. Bu anlamda Hak Teâlâ Bakara sûresi 106. âyette şöyle buyurur: "Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unuttururs ak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz." Neshin buradaki anlamının "kendisinin uygulamasını kaldırdığımız veya insanların gönüllerinden aldığımız şeylerdir" denilmiştir. Kimisi ise "var ettiğimiz ve indirdiklerimiz anlamına gelmektedir" demişlerdir. İstinsâh ise bir şeyin kopyasını çıkarmaya yönelmek veya aday olmak demektir. Mirastaki anlamıyla Münâsahat ise miras daha taksim olunmamışken vârislerin peş peşe vefat etmesidir. Zaman ve asrın tenasühü ise bir topluluktan sonra onların halefi olan başka bir topluluğun geçip gitmesidir.

110 İbn Abbas, *Tefsîru İbn Abbas*, 85 "Eğer bir âyeti neshersek" İbn Abbas: "Eğer bir âyeti değiştirirsek" diye açıkladı. "Yahut unutursak" İbn Abbas: "değiştirmez de bulunduğu hal üzere bırakırsak" diye açıkladı. "O âyetin daha hayırlısını ya da benzerini getiririz" İbn Abbas: "Sizin için daha hayırlısını veya daha uygun olanını getiririz" şeklinde açıkladı.

Tablo 2'de görüldüğü üzere İbn Abbas'a ait ilk dönem garîbül-Kur'ân'larında garîb lafızlar genel itibariyle iki biçimde açıklanmıştır. 1. Şekilde olduğu üzere çoğu zaman birer kelimelik çok kısa ifadeler kullanılmıştır. İsfahânî'nin eserinde ise aynı kelime kökeni, farklı âyetlerde kazandığı çeşitli anlamlarla ilgili ayrıntılı bilgilerle, yarım sayfadan daha fazla bir muhtevayla uzun bir biçimde açıklanmıştır. 2. Şekilde görüldüğü üzere İbn Abbas'ın Ali b. Ebî Talha tarîkıyle gelen *Tefsîru İbn Abbas*'ta bir âyeti oluşturan bölümler sırayla kısa ifadelerle açıklanmıştır. *el-Müfredât*'ta ise kelimenin Kur'ân'da geçen ve geçmeyen farklı türevlerinin kazandığı anlamlara ayrı ayrı cevap verilmek suretiyle muhteva oldukça genişlemiştir.

4.2. Kur'ân Kelimelerinin Açıklanmasında Kullandıkları Yaklaşımlar Yönünden Mukayesesi

Daha önce de değinildiği üzere garîbü'l-Kur'ân ilmi, âyetlerde geçen anlamı kapalı lafızları açıklamayı konu edinen bir ilim dalıdır. Söz konusu lafızların manalarının doğruluğunu teyit etmek, bir anlamda sağlamasını yapmak amacıyla çeşitli unsurlar kullanılmıştır. Bunların başında Kur'ân, hadis ve şiir gelmektedir. Çalışmamıza esas teşkil eden her iki müellifimiz de eserlerinde söz konusu destek malzemelerini çeşitli şekillerde kullanmışlardır. Şunu da belirtelim ki özellikle *el-Müfredât*'ta sahabe[111] ve tabiîn sözü,[112] kelimenin Arap dilinde kullanımı[113] gibi farklı istişhâd malzemeleri de kullanılmıştır. Ancak tamamına değinmeye çalışmamızın kapsamı el vermediği için örnek kabilinden en önde gelen söz konusu üç maddeyle çalışmamızı sınırlamış bulunmaktayız. Şimdi sırası ile bunlara yer vermek istiyoruz.

4.2.1. Âyeti Âyetle Açıklamaları

Kur'ân'ı en doğru şekilde açıklamayı gaye edinen tefsir ilminin en temel kaynağı yine Kur'ân'ın kendisidir. İbn Abbas, tefsirlerinde Kur'ân lafızlarını genellikle sözlük anlamıyla açıklamakla yetinir. Bununla birlikte o, bu metodun iptidai örneklerini sergilemiş, zaman zaman âyette geçen bir ifade ya da kelimeyi başka bir âyetle çeşitli şekillerde açıklama yoluna gitmiştir:

111İsfahânî, *el-Müfredât*, 65, 75, 90.

112İsfahânî, *el-Müfredât*, 92, 98.

113 İsfahânî, *el-Müfredât*, 58, 60, 61.

Tablo 3

İbn Abbas'ın Âyeti Âyetle Açıklama Şekilleri
1. Şekil: Âyetteki Lafzın Aynı Mana ve Sığada/Yapıda Farklı Âyetlerde Geçtiğine Değinilmesi
Kitap İsmi, Sûre-Âyet
Kitâbu garîbi'l Kur'ân /Kitâbu'l-lugât fi'l-Kur'ân, el-Bakara 180ve Âl-i İmrân, 113
(ان تَرَكَ خَيْراً اَلْوَصِيَّةُ) يَعْنِى بِالْخَيْرِ المَالِ بِلُغَةِ جُرْهُم) يَعْنِى لَهُمْ مَالاً: كَقَوْلِهِ فِي النُّورِ (اِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْراً) سورةالبقرة ٨١٠[114]
(يَتْلُونَ اٰيَاتِ اللّٰهِ اٰنَاءَ الَّيْلِ): سَاعَاتِ الليْلِ بِلُغَةِ هُذَيْل, وَكَذالِكَ فِي سُورَةِ طه: وَمِنْ آنَاءَاللَّيْلِ: يَعْنِى سَاعَاتِ الليْلِ. سورة آل عمران ٣١١[115]
2. Şekil Âyeti Yakın Manalı /Konu Bütünlüğü Olan Âyetle Açıklaması
Kitap İsmi, Sûre-Âyet
Tefsîru İbn Abbas el-müsemmâ bi-sahîfeti Ali b Ebî Talha, el-Bakara 20, 283
قَوْلُه تَعالى: كُلَّمَا اَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ. قالَ: كُلَّماَ أَصَابَ المُنَافِقِينَ مِنْ عِزِّالاسلاَمِ إطْمأنُّواإلَيْهِ, أَصَابَ الاِسْلاَمُ نُكْبَةً قامُواليَرْجِعُواالى الكُفْرِ كقَوْلُه تَعالى: وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَاِنْ اَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَاَنَّ بِهِ (الحج ١١) سورةالبقرة ٠٢[116]
قَوْلُه تَعالى: وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَّ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَاِنَّهَّ اٰثِمٌ قَلْبُهُّ: قالَ: أَكْبَرُ الْكَبائِرِ الاشْرَاكُ باللّٰهِ, لانَّ اللّٰهَ يَقُولُ: اِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوٰيهُ النَّارُّ, الْمائد ٢٧. سورةالبقرة ٣٨٢[117]

114 İbn Abbas, *Kitâbu'l-lugât*, 2 اِنْ تَرَكَ خَيراً اَلْوَصِيَّةُ, 1' âyetinde geçen خَيراً lafzı, Cürhüm lehçesinde mal demektir". Nûr sûresinde "onlarda bir hayır olduğunu, yani malları olduğunu bilirseniz" anlamına gelmektedir.

115 İbn Abbas, *Kitâbu'l-lugât*, 23, اٰنَاءَ الَّيْلِ, Hüzeyl lehçesinde gece saatleri demektir. Tâhâ sûresinde de aynı manada kullanılmıştır"

116 İbn Abbas, *Te*fsiru İbn Abbas, 85. "(Şimşek) onların çevresini aydınlatınca orada yürürler." (İbn Abbas) şöyle dedi: Münafıklar İslam'ın sağladığı imkânlardan yararlandıklarında mutlu olurlar. Sıkıntıya uğradıklarında ise küfre yeltenirler. el-Hac sûresi 11. âyetteki "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur," ifadesi de buna yakın bir anlamdadır.

117 İbn Abbas, *Tefsiru İbn Abbas,* 121. "Tanıklığı gizlemeyin. Kim onu gizlerse şüphesiz onun kalbi günahkârdır." (İbn Abbas) şöyle dedi: Günahların en büyüğü Allah'a şirk koşmaktır. Çünkü Allah buyuruyor ki: "Bilinmeli ki her kim Allah'a ortak koşarsa Allah ona cennet yüzü göstermeyecek ve onun varacağı yer cehennem olacaktır." Benzer Örnekler için bk. İbn Abbas, *Tefsiru İbn Abbas,* 94, 105, 115.

Tablo 3'de birinci şekilde görüldüğü üzere İbn Abbas, اَلْخَيْرِ kelimesinin Cürhüm lehçesinde mal, meta manasına geldiğini ifade edip bu kelimenin aynı sığa ve manada en-Nûr sûresinde de kullanıldığını belirterek âyeti âyetle açıklamıştır. Aynı açıklama biçimini diğer örnekte de uygulamıştır. İkinci şekilde bir diğer eseri olan *Tefsîru İbn Abbas el-müsemmâ bi-sahîfeti Ali b Ebî Talha*'da görüldüğü üzere İbn Abbas el-Bakara sûresi 106. âyeti yakın anlamlı el-Hac sûresi 11. âyetle; el-Bakara 283. âyeti ise el-Mâide 72. âyetle açıklama yoluna gitmiştir.

Tablo 4

Râgıb el-İsfahânî'nin Âyet/Kelimeleri Âyetle Açıklama Şekilleri
1. Şekil: Madde/Kelimeyi Aynı Anlam ve Sığadaki Kelimenin Geçtiği Âyetlerle Açıklaması
Kitap İsmi, Madde/Kelime
el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân, أثر
أثر: أثر الشيء: حصول ما يدل على وجوده، يقال: اَثَرَ وإثْرٌ؛ والجمع: الآثار. قال الله تعالى: وثم قفينا على أثارهم برسلنا [الحديد/٧٢] ، و وآثاراً في الأرض , [غافرا ١٢]، وقوله: و فانظر إلى ‹آثار رحمت الله [اروم/ ٠٥] ومن هذا يقال للطريق المستد ل به على من تقدم: آثار، نحو قوله تعالى: و فهم على آثارهم يهرعون ؛ [الصافات/ ٠٧]، وقوله: وهم أولاء على أثري [طه/ ٤٨][118]
2. Şekil: Madde/Kelimeyi Yakın Manalı Âyetlerle Açıklaması
Kitap İsmi, Madde/Kelime
el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân, أبا
الأب: الوالد، [والأبو: القذق، ولهذا قيل لأب : أب، لأنه يغذو ولده؛] ، ويسمى كل من كان سبباً في إيجاد شيء؛ آو صلاحه أو ظهوره اباً، [أو إيوائه أو غير ذلك من الأعمال]، ولذلك بسمى النبي أبا المؤئنين، قال الله تعالى: النبي أولى بالئؤمنين من أنفسهم وأزواجه أمهائهم؛ [الأحزاب/٦] وفي بعض القراءات: (وهوأب لهم)[119]

118 İsfahânî, *el-Müfredât*, 62. Bir şeyin varlığına delalet eden şeyin gerçekleşmesine o şeyin eseri denir. اَثَر- اِثْرٌ lafızları aynı anlama gelmektedir ve çoğulu الآثار'dır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: Sonra onların izinden peygamberlerimizi peş peşe gönderdik. (el-Hadid 57/27); Onlar, güçleri ve yeryüzünde bıraktıkları eserler (itibariyle bunlardan daha üstün idiler). el-Mü'min 40/21); Allah'ın rahmetinin izlerine bir bak. (er-Rûm 30/50). Daha önce oradan geçenleri gösteren yola الآثار denilmesi bu yüzdendir. Allah Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi: "kendileri de çılgınca onların (atalarının) izinden koşuyorlar." es-Sâffât 37/70); "Onlar da benim izimdeler" et-Tâhâ 20/84). Benzer Örnekler için bk. İsfahânî, *el-Müfredât,* 60, أق maddessi; 64, أجر maddesi; 67, أخذ maddesi.

119 İsfahân, *el-Müfredât*, الأب .75 baba demektir. Evladının bakımını üstlendiği için baba denilmiştir. Bir şeyin icat, ıslah ve zuhuruna sebep olan her şeye baba denilir. (barındırma ve diğer benzeri işleri yapanlara). Bu sebepten Hz. Peygamber müminlerin babası olarak isimlendirilmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Peygamber müminlere kendilerinden daha yakındır, eşleri de onların anneleridir." (el-Ahzâb 33/6). Bazı

3. Şekil: Madde/Kelimeyi Konu Bütünlüğü Olan Âyetlerle Açıklaması
Kitap İsmi, Madde/Kelime
el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân, أدم
أدم: أبوالبشر، قيل : سمي بذلك لكون جسده من أديم الأرض، وقيل: لسمرة في لونه. يقال: رجل آدم نحوأسمر، وقيل: سمي بذلك لكونه من عناصر مختلفة وقوى متفرقة، كما قال تعالى: و من نطفة امشاج نبتليه [الإنسان٢] ويقال; جعلت فلاناً ادمة أهلي، أي : خلطته بهم، وقيل: سمي بذلك لما طيب به من الروح المنفوخ فيه المذكور في قوله تعالى: ونفخت فيه من روحي [الحجر/ ٩٢]، وجعل له العقل والفهم والروية التي فضل بها على غيره ، كما قال تعالى: ۋ وفضلناه على كثير ممن خلقنا تفضيلا [الإسراء/٠٧].[120]
4. Şekil: Kelimenin Her Bir Türevinin Kazandığı Anlamı Âyetlerle Açıklaması
Kitap İsmi, Madde/Kelime
el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân, أُذُن
الأُذُنُ : الجارحة، وشبه به من حيث الحلقة اذن القدر وغيرها، ويستعار لمن كثر استماعه وقبوله لما يسمع، قال تعالى : ويقولون هو أذن قل اذن خير لكم [التوبة/١ ٦] أي استماعه لما يعود بخير لكم، وقوله تعالى: ۋ وفي آذانهم وقراً [الأنعام/ ٠٢] إشارة إلى جهلهم لا إلى عدم سمعهم. وَاَذِنَ: استمع، نحو قوله: واذنت لربها وحقت [الاشقاق/ ٢]، ويستعمل ذلك في العلم الذي يتوصل إليه بالسماع، نحو قوله: فاذنوا بحرب من الله ورسوله [البقرة/٩٧٢] والإذُنُ والأذان لما يسمع، و يعبر بذلك عن العلم، إذ هو مبدأ كثير من العلم فينا، قال الله تعالي: إئذن لي ولا تفتني [التوبة/ ٩٤]، وقال: واذ تأذن ربكم [إبراهيم/٧], اذنته بكذى وآذنته بمعنى. والمؤذن : كل من يعلم بشيء نداءأ، قال تعالى: ثم أذن مؤذن أيتها العير [يوسف ٠٧]، .[الأعراف/ ٤٤]، وأذن في الناس بالحج ؛ [الحج ٧٢]فأذن مؤذن بينهم. والأذين: المكان الذي يأتيه الأذان(٠)، والإذن في الشيء: إعلام بإجازته والرخصة فيه، نحو، و وما ارسلنا من رسول إلا يطاع بإذن الله [النسا/ ٤٦] أي: بإرادته وأمره، وقوله: و وما اصابكم يوم التقى الجمعان فبإذن الله آل عمران/ ٦٦١]، وقوله: ووما هم بضارين به من أحد إلا بإذن الله البقرة/ ٢٠١]، و وليس يضارهم شيئا إلا بإذن الله [المجادلة/ ١ ٠] ...[121]

kıraatlarda "o Müminlerin babasıdır" şeklinde geçmektedir. Benzer Örnekler için bk. İsfahânî, *el-Müfredât,* 63. أثم maddesi; 65أجل , maddesi; 108, بجس maddesi.

120 İsfahân, *el-Müfredât*, أدم .07, insanlığın atasıdır. Bedeni topraktan yaratıldığı için ya da rengi esmer olduğu için bu adı aldığı söylenmiştir. رجل آدم, esmer renkli adam demektir. Ayrıca çeşitli unsurlardan ve farklı güçlerden yaratıldığı için bu adın verildiği de söylenmiştir. Nitekim Allah Teâlâ: "Hakikatte biz insanı katışık bir nutfeden yarattık; imtihan edelim diye" (el-İnsan 76/2) buyurmuştur. Falancayı aileme dâhil ettim anlamında جعلت فلاناً ادمة أهلي denilir. "Ona ruhumdan üfledim" (el-Hıcr 15/29) âyetinde ifade edilen ruhtan üflenip güzel bir hal alınca, akıl, anlayış ve düşünme yeteneği verilince bu isimle anılmıştır denilmektedir. Nitekim Allah Teâlâ: Onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık" (el-İsra 17/70) buyurmuştur. Benzer Örnekler için bk. İsfahânî, *el-Müfredât,* 107, بتل maddesi; 118, برزخ maddesi.

121 İsfahânî, *el-Müfredât,* الأُذُنُ .70-71 kulak demektir. Tencere gibi eşyaların sapı kulağa

Tablo 4'de birinci şekilde görüldüğü üzere İsfahânî, الآثار kelimesinin anlam ve kullanımına beş âyeti delil getirmektedir. İkinci şekilde görüldüğü üzere الأب kelimesini açıklarken kelimenin geçmediği ancak mefhum olarak yakın içeriğe sahip olan Hz. Peygamberin hanımlarının müminlerin annesi olduğunu ifade eden el-Ahzâb 6. âyeti istişhad etmiştir. Üçüncü şekilde Hz. Âdem'e niçin bu ismin verildiğiyle alakalı olarak kelimenin geçmediği ancak konu bütünlüğü olan üç âyeti kullanmıştır. Dördüncü şekilde ise اذن maddesi altında bu köken türeyen الأُذُنُ (kulak), آذِنَ (dinledi), الإذْنُ والأذان (işitilen şeyler), المؤذن (münadi), الأذين (ezan sesinin geldiği yer) türevlerini tek tek açıklamış ve her birinin kullanıldığı âyetlerden çok sayıda örnek getirmiştir.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak İbn Âbbas, yalnız âyetin manasını teyit etmek için âyeti delil getirirken İsfahânî ise âyette beyan edilen anlamın farklı bir âyette farklı bir kelime ile de beyan edildiğine değinir.[122] Âyetin anlamını zıt anlamlı bir âyetle teyit eder.[123] Aynı manayı farklı lafızlarla ifade eden âyetlerle manayı teyit eder.[124] Ayrıca âyeti nahiv[125] ve sarf[126] kaidelerine delil getirir. Başlıkları çoğaltmak ve her birini bir örnekle açıklamayı düşünüyorduk. Ancak bu durumun makalemizin sınırlarını fazlasıyla aşacağı gerekçesiyle bu kadarıyla yetinmek zorundayız.

---

benzetildiği için onlara da bu isim verilmiştir. Çok fazla dinleyen ve sözü dinlenen kişiye de أُذُنٌ denilmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "O her söylenene kulak veriyor" diyenler var. De ki: "O sizin için hayırlı olana kulak veriyor." (et-Tevbe 9/61). âyetin anlamı "size hayır olarak dönecek şeylere kulak veriyor" demektir. Bir diğer âyette "kulaklarına da ağırlık verdik." (Enam 6/25) buyrulmuştur. Burada işitmediklerine değil cahilliklerine işaret edilmiştir. آذِنَ fiili ise dinledi demektir. Âyette "ve rabbine boyun eğip gerekeni yaptığında" (el-İnşikak 84/2) buyrulmuştur. Bu kelime dinleyerek elde edilen bilgiler için de kullanılır. "Allah ve resulü tarafından size bir savaş açıldığını bilin" el-Bakara 2/279) âyetinde olduğu gibi. الإذْنُ والأذان ise işitilen şeyler için kullanılır. Bilgi de bu şekilde beyan edilir. Dinlemek esastır çünkü sahip olduğumuz bilgilerin çoğuna bu şekilde ulaşırız. Âyette şöyle buyrulmaktadır: "Aman bana izin ver, başımı derde sokma!" (et-Tevbe 9/49); "Hani rabbiniz şöyle bildirmişti." (İbrahim 14/7). اذنته بكذى وآذنته lafızları da aynı manayı ifade etmektedir. Müezzin kelimesi, bir şeyi ilan yoluyla duyuran herkes için kullanılır. Nitekim âyetlerde bu manada kullanılmıştır. "Sonra bir münadi "Ey Kafile" diye seslendi." (Yusuf 12/70), "içlerinden bir münadi duyurdu" (el-Araf 7/44), "Hacda insanlara duyur" (el-Hac 22/27). الأذين, ezan sesinin geldiği yerdir. Bir şeyde izin ve ruhsat olduğu اذن kelimesiyle ifade edilir...

122 İsfahânî, *el-Müfredât,* برزخ maddesi, 119.

123 İsfahânî, *el-Müfredât,* امن maddesi, 90.

124 İsfahânî, *el-Müfredât,* امن maddesi, 91.

125 İsfahânî, *el-Müfredât,* إنس maddesi, 94; أمل maddesi, 95; إيا maddesi, 103.

126 İsfahânî, *el-Müfredât,* أوب maddesi, 98; بنى maddesi, 147.

4.2.2. Lafızların Hadisle Açıklanması Metodu

İbn Abbas'ın garîbü'l-Kur'ân'larında kelime açıklamalarında hadise rastlanmaz. İlk dönem dilcileri de kelimelerin manalarını izah ederken hadisle teyit etme yoluna gitmemişlerdir. Ağırlıklı olarak âyet ve kadim Arap şiirini kullanmışlardır.[127] Bu duruma genel itibariyle hadislerde lahn (dil hataları) ve manayla rivayet gerekçe gösterilmiştir. Bununla birlikte âlimlerin çoğunluğu hadisi, teşride olduğu gibi istişhatta da Kur'ân'ın ardından ikinci kaynak olarak görmüşlerdir.[128]

İbn Abbas'ın eserlerinde yer almamakla birlikte âyetten sonra en önemli istişhâd unsurunun hadis olması ve her iki müellifin dönem ve eserleri arasındaki farklılığı net biçimde ortaya koyması yönüyle hadise bu bölümde yer vermek istedik.

Tablo 5

Râgıb el-İsfahânî'nin Madde/Lafızları Hadisle Açıklama Şekilleri
1. Şekil: Kök Birlikteliği Olan Hadisle Lafzı Açıklaması
Kitap İsmi, Madde/Kelime, ابي
el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân
ألاباَء: شدة الامتناع, فكل إباء امتناع وليس كل امتناع إباءً. قوله تعالى: وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا اَنْ يُتِمَّ نُورَهُ. وقال: وَتَأْبَى قُلُوبُهُمْ. وقوله تعالى: أبي إستكبر. وقوله تعالى: إلاابليس ابي. وَرُوِيَ: كُلُّكُمْ فِي الْجَنَّةِ إِلا مَنْ اَبَى...[129]
2. Şekil: Mana Birlikteliği Olan Hadisle Lafzı Açıklaması
Kitap İsmi, Madde/Kelime, أبا
el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân,
.وَإِلَى هَذَا اَشَارَبِقَوْلِهِ:كُلُّ نَسَبٍ وَسَبَبٍ مُنْقَطِعٌ يَوْمَ الْقِيَامَة رُوِيَ أَنَّهُ صل الله عَليه وسلم قَال لِعَلى:أَنَا وَأَنْتَ أَبَوَاهَذِهِ الامة الا نسَبي وَسببي...[130]

Tablo 5'de 1. Şekilde görüldüğü üzere İsfahânî art arda yer verdiği dört âyetin peşi sıra ألاباَء ile kökteş olan اَبَى kelimesinin geçtiği bir hadise,

127 Ebû 'Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân,* 1/21, 22, 23.

128 Özbalıkçı, *Arap Gramerinde Kur'an ve Hadisle İstişhad*, 200-204; Uysal, "Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi", 97-126; Aktaş, *Fahreddin Râzî,* 204.

129 İsfahânî, *el-Müfredât*, 58. "inkarcılar hoşlanmasalar da Allah nurunu muhakkak tamamlamayı istiyor." (et-Tevbe 9/32); "fakat kalplerinden geçen çok farklıdır." (et-Tevbe 9/8); "o direndi, büyüklendi." (el-Bakara 2/34); "sadece İblîs direndi." (et-Tâhâ 20/114).

130 İsfahânî, *el-Müfredât*, 57.

manaya destek için yer vermiştir. İkinci şekilde ise baba anlamındaki أبا lafzını mana birlikteliği olan نَسَبٍ kelimesinin geçtiği bir hadisle desteklemiştir. İsfahânî ayrıca kelimenin manasını hadisle istişhâd etmenin yanı sıra, lafzın uğradığı anlam genişlemesine,[131] teşbihi anlam gibi belâgat konularına da hadisi delil getirmiştir.[132]

4.2.3. Lafızların Şiirle Açıklanması Metodu

Medeniyetlerin tamamında en eski edebî unsur olarak şiir kabul edilir.[133] Araplar da bu kadim edebî ürünü, duygu ve düşüncelerini ifade ederken kullanmışlar, önemli gün ve panayırlarında şiir yarışmaları düzenlemekten geri durmamışlardır. Şiir yalnız edebî bir ürün değildir. Aynı zamanda ortaya koyulduğu dönemdeki toplumun gelişimini, değerlerini ve birikimini yansıtan bir hazine konumundadır.

İbn Âbbâs, şiiri önemsemiş ve genel olarak tefsir ve dil ilmine, özel olarak manası zor anlaşılan Kur'ân kelimelerini açığa çıkaran garîbü'l-Kur'ân ilmindeki önemine dair çeşitli sözler söylemiştir:

- "Şiir Arap'ın divanıdır. Allah'ın Arap diliyle indirdiği Kur'ân'dan bir şey bize kapalı gelirse onun anlamını tespit için divanımıza müracaat ederiz".[134]

- "Size Kur'ân'daki garîb kelimelerden bir şey sorulduğunda onun anlamını şiirde arayın. Çünkü şiir Arap'ın divanıdır."[135]

İbn Abbas, Kur'ân kelimelerini açıklarken Arap medeniyetinin bilgi hazinesi konumundaki kadim Arap şiirinden deliller getiren ilk kişi olması hasebiyle ayrı bir önemi haizdir.[136] Harici reisi Nâfî b. Ezrak'ın garîb kelimelerle ilgili sorularını cevapladığı ve şiirle istişhâd ettiği *Mesâilü Nâfî b. el-Ezrak* isimli eseri bu türün ilk örneğidir. Eser, şifahi ve doğaçlama

131 İsfahânî, *el-Müfredât*, برك maddesi, 120; بشر maddesi, 126

132 İsfahânî, *el-Müfredât*, رتب maddesi, 107.

133 İsmail Durmuş, "Şiir" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/145.

134 Zerkeşî, *el-Burhân,* 1/294; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/387.

135 İfade *el-Burhân*'da "اذَا سَأَلْتُمُونِي عَنْ غَرِيبِ اللُّغةِ فَالْتَمِسُوهُ فِي الشِّعْرِ، فَإِنَّ الشِّعرَ دِيوانُ الْعَرَبِ" şeklinde geçmektedir. Zerkeşî, *el-Burhân,* 1/293; *el-İtkân*'da ise "اذَا سَأَلْتُمُونِي عَنْ غَرِيبِ القُرآنِ فَالْتَمِسُوهُ فِي الشِّعْرِ، فَإِنَّ الشِّعرَ دِيوانُ الْعَرَبِ" Süyûtî, *el-İtkân*, 1/387; Tılıb, *Garîbü'l-Kur'ân*, 43.

136 Cerrahoğlu, "Abdullah İbn Abbas ve Tefsir İlmindeki Yeri" 80; Özbalıkçı, "Arap Dilinde İlk İstişhâd", 370-371.

olarak ikili arasındaki diyalogu yansıtır tarzdadır. Bununla beraber kelime açıklanırken iki türlü metot kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 6

İbn Abbas'ın Lafızları Şiirle Açıklama Şekilleri
1. Şekil: Yalnız Anlamın Şiirle Açıklanması
Kitap İsmi, Kelime
Mesâilü Nâfî b. Ezrak, رِيشاً
: أَخْبِرْنِي عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: وَرِيشاً (الاعراف\٦٢), قَالَ [ابن عباس]: الرِّيشُ الْمَال] [فَقَالَ نَافِعٌ] : هَلْ تَعْرِفُ الْعَرَبُ ذَالِكَ؟ قَالَ [ابن عباس]: نَعَمْ, أَمَا سَمِعْتَ الشَّاعِرَيَقولُ: فِرَشْنِي بِخَيْرٍ طَالَمَا مَاقَدْ بَرَيْتَنِي وَخَيْرُ الْمَوَالِيَ مَنْ يَرِيشُ وَلاَ يَبْرِى[137]
2. Şekil: Lehçedeki Kullanımın Şiirle Açıklanması
Kitap İsmi, Kelime
Mesâilü Nâfî b. Ezrak,
:أَخْبِرْنِي عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى:أَنْ لَنَ يَحُورَ(الانشقاق/١٤), قَالَ [ابن عباس]:أَنْ لَنْ يَرْجِعَ [فَقَال نَافِعٌ] بِلُغَةِ حَبِشَة. [فَقَالَ نَافِعٌ]: هَلْ تَعْرِفُ الْعَرَبُ ذَالِكَ؟ قَالَ [ابن عباس]: نَعَمْ, أَمَا سَمِعْتَ الشَّاعِرَيَقولُ: وَمَاالْمَرْءُ الاَّ كَالشِّهَّابِ وَضَوْئِهِ يَحُورُ رَمَادابَعْدَ اِذْ هُوَ سَاطِعُ[138]

Tablo 6'da görüldüğü üzere birinci şekilde kelimenin yalnız anlamı açıklanmış ardından şiirle teyit edilmiştir ki genel uygulama bu şekildedir. İkinci şekilde ise kelimenin anlamı lehçesiyle beraber açıklanmış ardından şiirle istişhâd edilmiştir.

İbn Abbas *Mesâil*'de Antere b. Şeddad (ö. 614 [?]),[139] Lebîd b. Rabîa

137 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/983. Nâfi: el-A'râf sûresi 26. âyetteki وَرِيشاً kelimesinin manasını anlatır mısın?
İbn Abbas: الرِّيشُ mal demektir.
Nâfi: Araplar kelimenin bu anlamını biliyorlar mı?
İbn Abbas: Elbette. Şairin şu beytini işitmedin mi?
"Hayırlı malla bana yardımda bulun, nice zamandır yardımda bulunmuyorsun. Hayırlı dost iyilikte bulunandır ihsanını kesen değil."

138 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/395. Nâfi: el-İnşikâk sûresi 41. âyetteki أَنْ لَنَ يَحُورَ kelimesinin manasını anlatır mısın?
İbn Abbas: الرِّيشُ mal demektir. Habeş lehçesinde kesinlikle dönmeyecek demektir.
Nâfi: Araplar kelimenin bu anlamını biliyorlar mı?
İbn Abbas: Elbette. Şairin şu beytini işitmedin mi?
"Kişi ateş ve ışık gibi parlar, ne var ki parlaklıktan sonra küle dönecektir."

139 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/388.

(ö. 40-41/660 - 661),[140] Tarafa b. el-Abd (ö. 564 [?]),[141] Adî b. Zeyd (ö. 600 [?]),[142] Ümeyye b. Ebî Salt (ö. 8/630 [?]),[143] İmruülkays (ö. 540[?]),[144] el-A'şâ (ö. 83/702),[145] en-Nâbiğah (ö. 604 [?]),[146] Abîd b. Ebras (ö. 555 [?]),[147]'Amr b. Külsüm (ö. 584-600 [?]),[148]gibi cahiliye dönemi şairlerine ait şiirlerle istişhâd etmiştir. Ayrıca Hassan b. Sâbit (ö. 60/680 [?]),[149] Abdullah b. Ravâha (ö. 8/629),[150] Ebû Mihcen es-Sakafî (ö. 30/650),[151] Ebû Süfyân b. Haris b. Muttalib[152] gibi İslâmî dönem şairlerinden de şiirler nakletmiştir. Yukardaki ismi zikredilen şairlerin yanı sıra isim vermeksizin " سَمِعْتَ الشَّاعِرَيقول أمَا/ أَماَ سَمِعْتَ قَوْلَ الشَّاعِرşairin şu sözünü duymadın mı?" şeklinde yalnız şiire yer verdiği de olmuştur.[153]

İsfahânî de eserinde şiire son derece önem vermiştir. Hemen her maddede şiiri istişhâd unsuru olarak kullanmıştır dersek abartılı bir ifade kullanmış olmayız. O, İbn Abbas gibi şiiri kelimenin anlamını teyit etmek için kullanmakla kalmamış, bunun yanı sıra lügat,[154] nahiv,[155] sarf[156] ve kinaye[157], teşbih[158], istiare[159] gibi belâgat konularında da istişhâd unsuru olarak kullanmıştır.

---

140 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/389, 1/391, 1/395.

141 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/389, 1/392, 1/394.

142 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/391, 1/393.

143 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/391, 1/395.

144 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/392, 1/399.

145 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/393, 1/397.

146 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/393, 1/396, 1/397.

147 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/396.

148 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/397, 1/398.

149 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/390, 1/391.

150 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/396.

151 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/392.

152 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/389.

153 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/389, 1/390,

154 İsfahânî, *el-Müfredât,* أله maddesi, 83.

155 İsfahânî, *el-Müfredât,* أنث maddesi, 93;

156 İsfahânî, *el-Müfredât,* أنا maddesi, 96; بدن maddesi, 112.

157 İsfahânî, *el-Müfredât*, أزر maddesi, 74.

158 İsfahânî, *el-Müfredât*, بصل,

159 İsfahânî, *el-Müfredât*, برج maddesi, 115.

Tablo 7

İsfahânî'nin Lafızları Şiirle Açıklama Şekilleri
1. Şekil: Lafzın Anlamını Şiirle Açıklaması
Kitap İsmi, Madde/Kelime
el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân, أسا
أَلْأُسْوَةُ والإِسْوَةُ كالقُدْوَةِ والقِدْوةِ، وهى الحالة التى يكون الانسان عليهافى اتباع غيره إن حسناً وإن قبيحاً، وإن ساراً وإن ضاراً،ولهذاقال تعالى: لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللّٰهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ (ألاحزاب/١٢)... وقال الشاعر:أَسَيْتُ الاخْوالِي رَبيعَةَ قال الشاعر: أَسَى أخاهُ بِنَفْسِهِ وَقال آخَرُ: فَاسى وَادَاهُ فَكَانَ كَمَنْ جَنَى...[160]
2. Şekil: Lügavî Konularda Şiiri Delil Olarak Kullanması
Kitap İsmi, Madde/Kelime
el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân, بتك
أَلبَتْكُ يقارب البتَّ، لكن البَتْك يستعمل فى قطع الاعضاء والشعر، يقال: بتك شعرَهُ وأذُنَهُ. قال اللهُ تعالى: فَلَيُبَتِّكُنَّ اٰذَانَ الْأَنْعَامِ، ومِنْه سَيْفٌ بَاتِكٌ: قاطعٌ الاعضاءِ، وبتَّكْتُ الشَّعْرَ:تناوَلْتُ قِطْعَةً مِنْهُ، والبَتْكَةُ:القِطْعَةُ المُنْجَذِبَةُ، جَمْعُهَا بِتَكٌ، قال الشاعِرُ:طَارَتْ وَفِي كَفِّهِ مِنْ رِيشِهَا بِتَكٌ...[161]

Tablo 7'de görüldüğü üzere İsfahânî, kelime açıklamasında genellikle âyetlerden sonra şiire yer vermiş ve birden fazla şiiri kullanmıştır. Genelde birinci şekilde olduğu gibi lafzın anlamını açıklamada; bazen de dilsel unsurları kanıtlamak için şiirden destek almıştır.

160 İsfahânî, *el-Müfredât,* 76-77. أُسْوَةٌ ve إِسْوَةٌ lafızları قُدْوَةٍ ve القِدْوةِ kalıbındadır. İyilik olsun kötülük olsun, bolluk olsun darlık olsun iyi ve kötü her durumda kişinin başkasına ittiba etmedeki durumunu ifade eden kelimelerdir. Bu anlamda Yüce Allah Şöyle buyurur: "hiç şüphe yok ki, Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır." (el-Ahzâb 33/21). Şair derki: "Dayılarımdan olan Rabîaya üzüldüm." Yine şair derki: Bizzat kendisi kardeşini iyileştirdi." Başka bir şair de şöyle der: "Onu iyileştirdi ve yardımcı oldu ancak o kimse kendisine karşı cinayet işleyen biri gibi oldu."

161 İsfahânî, *el-Müfredât,* 106. أَلبَتْكُ kelimesi anlamca البتُّ'ye yakındır. Fakat birincisi daha çok şiir ve organların bölünmesinde kullanılır. Bu anlamda "şirini ve kulağını parçaladı denilir." Yüce Allah Kur'ân'da şöyle buyurmuştur: "hayvanların kulaklarını yaracaklar." (en-Nisâ 4/119). Yine organları kesen kılıç anlamında سَيْفٌ بَاتِكٌ denilir. Şiirin parçasını aldım anlamında بتَّكْتُ الشَّعْرَ ifadesi kullanılır. البَتْكَةُ şiirden çekip alınan parçaya denir. Çoğulu بِتَكٌ kelimesidir. Şair kelimeyi şöyle kullanmıştır: "Avucunda tüy parçaları varken uçup gitti."

Sonuç

Çalışmada netice olarak şu verilere ulaşılmıştır:

1- Tefsir araştırmalarının ilk numunelerini oluşturan garîbü'l-Kur'ân ilminin konusunu oluşturan garîb kelime sayısında zamanla önemli bir artış olmuştur. İbn Abbas'ın eserlerinde görüldüğü üzere başlangıçta sınırlı sayıdaki garîb kelimeleri konu edinen bu ilim dalı, ilerleyen süreçte İsfahânî'nin *el-Müfredât*'ında görüldüğü üzere bütün Kur'ân kelimelerini kapsar hale gelmiştir. Bu duruma ilk dönemlerden başlayarak uzunca bir süre söz konusu ilim dalı ya da kelimelerle ilgili herhangi bir tanım ya da kıstas ortaya konulmamasının, bunun yerine garîb kelime örneklerini içeren eserler eşliğinde bu alandaki çalışmaların sürdürülmesinin etkili olduğu görülmüştür.

2- Klasik eser müelliflerinden farklı olarak 20. yüzyıl yazarlarında garîb kelime tanımında somutlaşmaya yöneliş ağırlık kazanmıştır. Yabancı ve yerel çalışmalarda anlamdaki kapalılık, farklı lehçe ve yabancı kökenli kelimeler, garîb kelimeyi oluşturan üç ana unsur olarak kabul edilmiştir. Bu duruma İbn Abbas'ın eserlerinde Kur'ân'daki çeşitli Arap lehçelerine ve yabancı kökenli kelimelere yer vermesinin etkili olduğu görülmüştür. Ayrıca aynı eserlerde Arapça ve yabancı dillerde müşterek olarak kullanılan kelimelere yer verilmiştir. Bu durum, Kur'ân'da yabancı kelime tartışmasında leh ve aleyhteki tutumun yanı sıra uzlaştırıcı üçüncü bir görüşün çıkmasına imkân sağlamıştır.

3- İbn Abbas'ın *Mesâilu Nâfi b. el-Ezrak*'ta garîb kelimeleri şiirle teyit etmesinin, Kur'ân lafızlarının anlamını şiirle istişhâd etmeye uzak duruşun son bulup söz konusu metodun kabul görmesinde önemli bir etken olduğu tespit edilmiştir.

4- İsfahânî'nin *el-Müfredât*'ı kendisinden önceki telîfattan farklı olan tertibi, engin muhtevası ve uyguladığı orijinal yöntemleriyle garîbü'l-Kur'ân ilmine oldukça önemli katkılar sağlamıştır. Bu sebeple kendisinden sonra yeri doldurulamayan eşsiz bir eser ve bu alanın en güzel örneği olarak gösterilmiştir.

5- İbn Abbas ve İsfahânî'nin eserleri mukayese edildiğinde ulaşılan sonuçlar şunlardır:

a- İbn Abbas'ın eserlerinde muhteva, kemiyet ve keyfiyet yönünden oldukça dar tutulmuş, sınırlı sayıdaki garîb lafızlar genellikle birer keli-

melik kısa ifadelerle açıklanmıştır. İsfahânî'nin *el-Müfredât'*ında ise tam tersi durum söz konusudur. Muhteva kemiyet yönünden bütün Kur'ân lafızlarını kapsayacak derecede çoğalmıştır. Diğer taraftan genişleme keyfiyete de yansımış İbn Abbas'ta birer kelimeyle açıklanan lafızlar zaman zaman üç dört sayfayı bulacak şekilde genişlemiştir.

b- İbn Abbas'ın eserlerinde (soru cevap tarzındaki *Mesâil* dışında) âyet-sûre sıralamasına dayalı mushaf tertibi esas alınmıştır. İsfahânî'nin *el-Müfredât*'ında gerek ana gerekse alt başlık diziminde günümüz sözlüklerinde uygulanan alfabetik sistem uygulanmıştır.

c- İbn Abbas, genellikle garîb kelimeleri yalnızca sözlük anlamlarıyla açıklamıştır. Her daim şiirle istişhâd yöntemini kullandığı *Mesâil* haricinde çoğunlukla hadis, şiir gibi manayı destekleyen bir malzeme kullanmamıştır. Bununla birlikte sınırlı ölçüde de olsa âyeti âyetle açıklama metodunu kullanmıştır. İsfahâni de tam tersi bir durum söz konusudur. Çok sınırlı olan bazı maddeler hariç hemen hemen her maddenin açıklamasında o kelimenin türevlerinin geçtiği bütün âyetlere peş peşe yer vermiş, kelimenim âyet bağlamında kazandığı anlamı özel olarak belirtmiştir. Ayrıca âyetin yanı sıra hadis, şiir gibi istişhâd unsurlarını da kullanmaktan geri durmamıştır. İsfahânî, istişhâd malzemesini İbn Abbas gibi yalnız anlamı desteklemek için kullanmamış aynı zamanda nahiv kuralları, sarf uygulamaları ve teşbih, kinaye, istiare gibi belâgat örneklerini göstermek için de kullanmıştır.

Kaynakça

Abdulbâkî, Muhammed Fuâd. *Mu'cemu' garîbi'l-Kur'ân mustahracen min Sahîhi'l-Buhârî*. Kahire: Dâru İhyâi Kutubi'l Arabi, 1950.

Abdulbâkî, Muhammed Fuâd. *Mu'cemu'l-müfehres li-elfâzı'l-Kur'ân'il-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l Marife, 2015.

Akk, Hâlid Abdurrahman. *Usûl-u tefsîr ve kavâ'iduhû.* Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986.

Aktaş, Bayram. *Fahreddin Râzî Tefsirinde Garîbü'l-Kur'ân.* Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Aktaş, Bayram. "Kur'ân'da Muarreb Kelimelerin Varlığı Meselesi ve Fahreddin er-Râzî'nin Bu Konudaki Görüşleri (Mefâtîhu'l-Gayb Bağlamında)". *Düzce İlahiyat Dergisi* 5/1 (2021), 67-69.

Aktaş, Bayram. "Garîbü'l-Kur'ân İlmi ve Lugatu'l-Kur'ân'la İlişkisi". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2021), 218-246.

Aydın, İsmail. *Filolojik Tefsirin Doğuşu*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Kitâbu cümel min ensâbi'l-eşref*. thk. Süheyl Zekkâr – Riyâd Zerkeli. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi.* İstanbul: Bilmen Yayınları, 1973.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-Saḥîḥ*, thk. Şeyh Muhammed Ali el-Kutb - Şeyh Hişam el-Buhâri. Beyrut: Mektebetü'l el-Asriyye, 2007.

Bulut, Ali. "Kur'ân Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garîbü'l-Kur'ân, Me'âni'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân) ve Bu Dallarda Eser Veren Müellifler". *On Dokuz Mayıs İlahiyat Dergisi* 12-13 (2001).

Bulut, Ali. "Kur'an Filolojisine Dâir İbn Abbas'a Nisbet Edilen Üç Eser". *On Dokuz Mayıs İlahiyat Dergisi*. 20-21 (2005), 277-294.

Sümertaş, Burhan. "Semîn el-Halebî'nin Garîbü'l-Kur'ân Tekniği Açısından Râgıb'ı Eleştirisi" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)* 48 (Aralık 2017).

Cerraoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971.

Cerraoğlu, İsmail. "Garîbü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/379. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Cerraoğlu, İsmail. "Tefsirde Ata b. Ebî Rabah ve İbn Abbas'tan Rivayet Ettiği Garîbü'l-Kur'ân'ı", *Ankara İlahiyat Dergisi*, 22 (1978), 17-104.

Cerrahoğlu, İsmail. "Abdullah İbn Abbas ve Tefsir İlmindeki Yeri". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi.* 11/2 (1972), 80.

Cerrahoğlu, İsmâil. "İbn Hişam ve Sîresindeki Garîbü'l-Kur'ân'ı". *İslam ilimleri Enstitüsü Dergisi [Ankara İlahiyat Dergisi]* 3 (1977.

Cevâlîkî, Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed. *el-Mu'arreb mine'l-kelâmi'l-a'cemî 'alâ ḥurûfi'l-mu'cem*. thk. F. Abdurrahman. Dımeşk: Dârul-Kalem, 1990.

Çakan, İsmail Lütfi – Eroğlu, Muhammed. "Abdullah b. Abbas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 1/79. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Çetin, Nihat M. "Arap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 3/276. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Demirci, Muhsin. "Herevî, Ahmed b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/220. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Durmuş, İsmail. "Şiir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 39/144. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Ebu Ubeyde Mamer b. Musenna. *Mecâzu'l-Kur'ân.* thk. Muhammed Fuat Sezgin. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1382/1962.

Elmalı, Hüseyin-Arslan, Şükrü. "Garîb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 13/374. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Endülûsî, Ebû Hayyan. *Tuḥfetü'l-erîb bimâ fi'l-Ḳur'ân mine'l-ġarîb.* Beyrut: Mektebetu'l-İslâmiyye, 1983.

Ferhat, Ahmed b Hasan. *Me'âcîmu müfredâti'l-Kur'ân (müvâzene ve mukterahât*). Medine: Câmi'atu'l-İmârât-Kısmu'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, 1421.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kūb. *el-Bulġa fî terâcimi e'immeti'n-naḥv ve'l-luġa.* thk. Muhammed el-Mısrî. (Dımeşk: Dâru Sa'dud-Dîn, 1461).

Gümüş, Sadrettin. "Garîbu'l-Kur'ân Tefsirinin Doğuşu". *Marmara İlahiyat Dergisi,* 5-6 (1987-1988).

Hatip, Abdülaziz. "Semîn el-Halebî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/492. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Hattâbî, Ebu Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim. *Garîbü'l-hadîs*. thk. Abdülkerim İbrahim el-Garbâvî. Mekke: Câmiatu Ümmül Kurâ, 1982.

İbn Abbas, Abdullah. *Kitâbu'l-lugât fi'l-Kur'ân.* thk. Selâhaddin el-Müneccid. Kahire: Matbaatu'r-Risâle, ts.

İbn Abbas, Abdullah. *Tefsiru İbn Abbas el-müsemmâ bi-Sahîfeti Ali b. Ebî Talha 'an İbn Abbas fi tefsîri'l-Kur'ân'il-Kerîm*. thk. Abdulmun'ım Reccal. Beyrut: Muessesetü'l-Kütübü's-Sıkâfiyye, 1991.

İbnü'l-Esîr, Ebî Hasen Ali b. Muhammed. *Üsdü'l-ġâbe fî ma'rifeti'ṣ-ṣaḥâbe*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdulmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübil-Il-

miyye.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem. *Lisânu'l-'Arab*. thk. Ahmed Fâris Sidyâk. Beyrut: Dâru Sâdır, 1300/1882.

İbn Sa'd, Muhammed b. Menî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Ilmiyye, 1990.

Izzî, Ahmed Ali Hüseyin – Taş, Sakin. *İbn Abbas ve Kur'ân Nassını Anlayışı, İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli, Sahabe III, Sahabe ve Dirayet İlimleri Sempozyumu,* İstanbul: y.y., 2018

Kalacî, Muhammed Ravvâs. *Lugatu'l-Kur'ân lugati'l-'Arabi'l-muhtârat.* Beyrut: Dâru'n-nefâis, ts.

Kara, Ömer. "Râgıb el-İsfahânî'nin İlmî Mîrâsı". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)* 44 (2015), 9-66.

Kara, Ömer. "Meşhur Ama Az Tanınan Çok Yönlü Bir İlim Adamı: Râgıb el-İsfahânî". *Atatürk İlahiyat Dergisi* 38 (2012).

Kara, Ömer. "el-Müfredât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/504. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Kâtip Çelebi, Hacı Halîfe Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn.* thk. Muhammed Şerâfeddin Yaltkaya. Beyrut: Dâru İhyâı Türâsü'l-Arabî, 1941.

Kur'ân Yolu Meâli. çev. Hayrettin Karaman – Mustafa Çağrıcı vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2014

Kuteybe, Ebu Abdullah b. Müslim. *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Ilmıyye, 1978.

Mekkî b. Ebî Talib Ebû Muhammed el-Kaysî. T*efsîru'l-müşkil min garîbi'l-Kur'âni'l-'Azîm 'ale'l-îcâz ve'l-ihtisâr.* thk. Hudâ ed-Davîl el-Meraşlı. Beyrut: Dâru'n-Nûru'l-İslâm, 1988.

Münzirî, Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdilkavî. *Muhtasaru Sahîh-i Müslim*, thk. Mustafa Daybu'l-Buğâ. Dımeşk: Dâru'l-Mustafa, 2011.

Özbalıkçı, M. Reşit. *Arap Gramerinde Kur'an ve Hadisle İstişhad*. İzmir: Tibyan Yayınları, 1989.

Özbalıkçı, M. Reşit. "Arap Dilinde İlk İstişhâd", *İzmir D. E. Ü. İlahiyat Dergisi*. 5 (1989), 370-371.

Râfiî, Mustafa Sâdık-. *Târîhu âdâbi'l-'Arab*. Kahire: Müessesetü Hindâvi, 2001.

Râgıp el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *Müfredâtü elfâzı'l-Kur'ân, (el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân)*. thk. Safvan Adnan Dâvudî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 2009.

Razi, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Tefsiru'l-Kebir:Mefâtîhu'l-Gayb.*Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.

Safedî, Selâhuddin Halil b. Aybek es-. *Kitâbu'l-vâfî bi'l-vefâyât*. thk. Ahmed el-Arnaût - Türki Mustafa, Beyrut: Dâru İhyâi Türâsü'l-Arabî, 2000.

Semin el-Halebi, Ebu'l-Abbas Şihâbeddin Ahmed b. Yusuf b. İbrahim es-. *'Umdetü'l-ḥuffâẓ fî tefsîri eşrefi'l-elfâẓ.* thk. Muhammed Bâsil Uyûni's-Sûd, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.

Sezgin, Fuat. *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, çev. Mahmud Fehmi Hicâzi. Riyad: Câmiatu İmam Muhammed b. Suûdi'l-İslâmiyye - Câmiatu'l-Meliki Suûd, ts.

Sicistânî, Muhammed b. Uzeyz es-. *Nüzhetü'l-ḳulûb fî tefsîri ġarîbi'l-Ḳur'ân.* thk. Yusuf Abdurrahman el-Meraşlî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2013.

Süyûtî, Celâluddin Abdurrahman es-. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân.* thk. Ahmed b. Ali. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2004.

Süyûtî, Celâluddin Abdurrahman es-. *el-Mühezzeb fîmâ vaka'a fi'l-Kur'ân'ı mine'l-mu'arrab.* thk. et-Tihâmî er-Râcî el-Hâşimî. Rabat: Matbaatu'l-Fazîlet, ts.

Tahânevî, Muhammed Ali et-. *Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*. thk. Ali Dahruc. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996.

Tayyâr, Müsaid b. Süleyman b. Nâsır et-. *et-Tefsîru'l-lugavî li'l-Kur'ân'il-Kerim*, Riyad: Dâru İbn el-Cevzi, 2002.

Tılıb, Abdulhamid Seyyid. *Garîbü'l-Kur'ân ricâluhû ve menâhicuhum min İbn Abbas ile Ebî Hayyân*. Kuveyt: y.y., 1986.

Uysal, Muhittin. "Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi ve Hadisle İstişhad Meselesi", *Marife Dergisi* 1 (2006).

Zehebî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l (ṭabaḳātü'l) meşâhîr ve'l-a'lâ.* thk. Omer Abdusselâm Tedmurî. Beyrut: Dârul-Kitabi'l Arabî, 1990.

Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ.* thk. Şuayb el-Arnavut Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1996.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn.* Kahire; Dâru'l-Hadîs, 2012.

Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân,* thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: Mektebetü Dâri't-Türas, 1984.

Zeyd b. Ali, İbn Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib. *Tefsîru ġarîbi'l-Ḳur'âni'l-mecîd*. thk. Muhammed Yusufu'd-Din. Hayrabat: y.y., 2001.

Yolcu, Mehmet. "Râgıb el-İsfahânî ve el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân'ı". Hikmet Yurdu 1/1 (2008).